

**Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»**

**Навчально-науковий Інститут гуманітарних і соціальних наук
Кафедра цивільного, господарського та екологічного права**

ЗАТВЕРДЖЕНО»

завідувач кафедри

Саксонов В.Б. _____

«____»_____2020 р

**Конспект лекцій з дисципліни
«ПРАВОЗНАВСТВО»
(для неюридичних спеціальностей)**

**Викладачі:
ст. викл. Махова Л.О.,
ст. викл. Мішура І.В.**

**ДНІПРО
2019**

ТЕМА 1. Основи конституційного ладу України. Устрій держави

Конституційне право України слід розглядати як галузь права і законодавства, як науку і навчальну дисципліну, що має свій предмет і метод, характеризується особливими правовими нормами і відносинами та принципами правового регулювання. Конституційне право України як галузь права і законодавства являє собою систему правових норм і нормативно-правових актів та інших джерел, що регулюють відносини, пов'язані з основами конституційного ладу, правового статусу особи, народовладдям, територіальним устроєм держави. Через них забезпечується організаційна та функціональна єдність суспільства України як цілісної соціальної системи. При цьому закріплюються основи конституційного ладу України, загальні засади правового статусу людини і громадянина, територіальний устрій, система державних органів, основні положення і принципи організації місцевого самоврядування в Україні. - Отже, предметом конституційного права України є особливе коло суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення публічної влади в Україні, державної та місцевої (місцеве самоврядування). Ці відносини характеризуються певною специфікою, а саме: стосуються всіх найважливіших сфер життєдіяльності суспільства; виступають як базові в політичній, економічній, духовній, соціальній та інших сферах життя суспільства. Отже, конституційно-правові відносини — це суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками, згідно з котрими вони повинні функціонувати. Конституційно-правова норма — це загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене чи санкціоноване державою з метою регулювання та охорони певних суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права. Їхніми специфічними ознаками є те, що вони: а) регулюють особливе, з огляду на його важливість, коло суспільних відносин, що безпосередньо стосується здійснення народовладдя; б) встановлюють порядок створення інших правових норм, який є обов'язковим для інших галузей права; в) мають вищу юридичну силу щодо інших правових норм; г) відрізняються особливою структурою в тому розумінні, що для них не є характерною тричленна структура (гіпотеза, диспозиція та санкція). Деякі конституційноправові норми (норми-принципи, норми-декларації) взагалі мають лише диспозицію. Метод конституційно-правового регулювання — це сукупність способів і засобів, з допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет конституційного права. Він характеризується: найбільшою загальністю; максимально високим юридичним рівнем; імперативністю; універсальністю; доцільністю; поєднанням прямого й опосередкованого регулювання. Основи правознавства.

Відповідно до конституційно-правового регулювання існує наука конституційного права. Її можна визначити як галузеву юридичну науку, що являє собою систему знань про конституційно-правові норми, відносини та

інститути, конституційно-правове регулювання загалом. Предметом цієї науки є: власне галузь конституційного права; суспільні відносини, що підлягають конституційно-правовому регулюванню; історія (іноземна й вітчизняна) становлення галузі конституційного права. А джерелами науки конституційного права слід визнати: праці вітчизняних і закордонних учених які безпосередньо чи опосередковано стосуються її проблем, правові акти (чинні й такі, що вже втратили чинність), конституційно-правові норми. Наука конституційного права має і свої методи, основними з яких є історичний, порівняльний, системний, статистичний, структурно-функціональний і конкретно-соціологічний.

Конституція України (далі-КУ) прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відповідно до Конституції України Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. В Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом. Україна є республікою.

Відповідно до ст. 6 КУ державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Державною мовою в Україні є українська мова. Але, держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх

діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз.

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України. Столицею України є місто Київ.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника.

Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про

надзвичайний стан. Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом. Використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах забороняється.

Громадянам гарантується захист від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент - Верховна Рада України. Конституційний склад Верховної Ради України - чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Народним депутатом України може бути обрано громадянина України, який на день виборів досяг двадцяти одного року, має право голосу і проживає в Україні протягом останніх п'яти років. Не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку. Повноваження народних депутатів України визначаються Конституцією та законами України. Строк повноважень Верховної Ради України становить п'ять років.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Президент України обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг тридцяти п'яти років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою.

Одна й та сама особа не може бути Президентом України більше ніж два строки підряд. Президент України не може мати іншого представницького мандата, обіймати посаду в органах державної влади або в об'єднаннях громадян, а також займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю чи входити до складу керівного органу або наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. У разі дострокового припинення повноважень Президента України вибори Президента України проводяться в період дев'яноста днів з дня припинення повноважень.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених цією Конституцією.

Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується цією Конституцією та законами України, а також указами Президента України та

постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України.

Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи.

Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Судуострій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом.

Суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Верховний Суд є найвищим судом у системі судуострою України. Відповідно до закону можуть діяти вищі спеціалізовані суди. З метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків.

Питання до самоконтролю:

1. Дайте визначення поняття «Конституційне право України».
2. Охарактеризуйте місце конституційного права в системі права України.
3. Назвіть ознаки джерел конституційного права.
4. Які права належать до особистих прав людини ?
5. Що є основними конституційними обов'язками громадян України ?
6. Які є державні символи України?
7. Надайте загальну характеристику Верховної Ради України.

Ствердіть або заперечте такі судження.

1. Президент України є Верховним головнокомандуючим Збройних Сил України.
2. У разі дострокового припинення повноважень Президента України виконання його обов'язків покладається на Голову Верховної України.
3. Прем'єр - міністр призначається Президентом України за згодою більше, ніж 2/3 від конституційного складу Верховної Ради.

4. Народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті, за винятком відповідальності за образу чи наклеп.
5. Мажоритарна виборча система враховує лише голоси подані за кандидата, що дістав більшість голосів по виборчому округу держави.
6. Предметом всеукраїнського референдуму може бути питання введе ння і припинення військового або надзвичайного стану.
7. Не мають права голосу громадяни України, які перебувають в місцях позбавлення волі.
8. Верховна Рада України складається з 300 народних депутатів, обра них на 4 роки на основі загального, рівного, прямого, виробничого права при таємному голосуванні.
9. Народним депутатом України може бути громадянин України яком у на _____ день виборів досяг 21 _____ року, має право голосу, проживає в Україні протягом 5 останніх років.
10. Конституційне право – це сукупність юридичних норм, що регулюють державно-політичні відносини володарювання.
11. Конституція України визначає, що носієм суверенітету і єдиним дж ерелом влади в Україні є Верховна Рада.
12. Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інт ереси територіальних громад є районні і обласні ради.
13. Суттєвою особливістю місцевого самоврядування є те, що в його си стемі не діє принцип поділу влади.
14. Відповідно до ст. 2 Конституції Україна є федеральною державою
15. Найбільш поширеною формою прямого народовладдя є збори

Рекомендовані джерела:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.
2. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст.502.
3. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст.429
4. Чижмарь К.І., Лавринович О.В. Конституція України. Науково-практичний коментар _-К.:Право, 2018. -290 с.
5. Дзера О.В. Правознавство. Підручник -К.:Юрінком Інтер, 2017. - 324 с.
6. С. Кравчук, Алла Герц Правознавство. Підручник К.:Кондор, 2018. -280 с.
7. Мирошниченко В., Каменский Д. Правознавство. Навчальний посібник К.:Центр навчальної літератури, 2018. -288с.

ТЕМА 2. ОСНОВИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Адміністративне право – сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що формуються під час забезпечення органами державної влади та місцевого самоврядування реалізації прав, свобод та законних інтересів, фізичних і юридичних осіб, а також в процесі державного і самоврядного управління в сферах соціально-економічного, адміністративно-політичного, а також охорони громадського порядку.

Адміністративне право створює певний правовий режим для здійснення управлінських функцій, що є найважливішою умовою впорядкованості сфери державного управління. Закріплення в юридичних нормах правил поведінки (яким чином слід діяти в конкретній ситуації, від чого слід утриматися, що робити категорично заборонено тощо) надає управлінським відносинам юридичного характеру, перетворює не правові відносини на формально-обумовлені.

Суспільні відносини, врегульовані адміністративним правом, пов'язані з виконавчою і розпорядчою діяльністю держави. Адміністративне право чинить регулюючий вплив на такі суспільні відносини, які виникають, змінюються або припиняються безпосередньо у зв'язку із здійсненням завдань і функцій державного управління, тобто з практичною діяльністю органів виконавчої влади держави та інших компетентних суб'єктів по керівництву господарською, соціально-культурною і адміністративно-політичною сферами. Проте, деякі сторони діяльності органів виконавчої влади можуть регулюватися не тільки адміністративним правом, але й цивільним, трудовим, фінансовим, аграрним та іншими галузями права. Наприклад, набуваючи майно, орган виконавчої влади є лише стороною цивільно-правової угоди. Для визначення предмета адміністративного права необхідна ще одна умова, а саме: суспільні відносини, що підлягають його регулюючому впливові, повинні виникати саме з приводу здійснення органами виконавчої влади не будь-яких функцій, а тільки виконавчих і розпорядчих, тобто управлінських.

Окреслюючи коло суспільних відносин, що регулюються адміністративним правом, необхідно врахувати два моменти: ці відносини виникають не тільки в зв'язку із здійсненням виконавчої і розпорядчої діяльності органами виконавчої влади, але і з приводу практичної реалізації їх функцій.

Слід зазначити також, що не всі суспільні відносини у сфері державного управління, діяльності його органів регулюються нормами адміністративного права. Для управлінських суспільних відносин, що є предметом регулювання адміністративного права, властиве те, що в них від імені держави виступає компетентний суб'єкт виконавчої влади (орган, посадова особа), причому саме з метою виконання нормативних приписів держави.

Характеризуючи предмет регулювання адміністративного права, необхідно зупинитися на видах управлінських відносин, які до нього входять.

За суб'єктним складом розрізняють:

- управлінські відносини між різними органами виконавчої влади по вертикалі, тобто коли один із них організаційно підпорядкований іншому (між вищими і нижчими органами). Наприклад, МВС України і окремі його структурні підрозділи, територіальні органи внутрішніх справ. Це відносини субординації, підпорядкованості;

- управлінські відносини між непідпорядкованими один одному органами виконавчої влади (наприклад, між окремими міністерствами, УМВС України різних областей). Це, так звані, відносини узгодження, координації та міжструктурної кооперації;

- відносини між територіальними органами виконавчої влади та підприємствами, установами, організаціями місцевого підпорядкування;

- відносини між органами виконавчої влади держави і недержавними організаціями (колективними, приватними, громадськими та ін.);

- відносини між органами виконавчої влади держави і громадянами. В усіх цих відносинах однією із сторін завжди є орган виконавчої влади, або уповноважена ним посадова особа, який здійснює від імені держави покладені на нього відповідні функції і наділений владними повноваженнями.

Адміністративно-правові відносини також класифікують:

- за характером зв'язків;
- за змістом;
- за цільовим призначенням;
- за способом захисту.

Адміністративне право регулює не тільки процес здійснення органами виконавчої влади держави виконавчої і розпорядчої діяльності. Одночасно під регулюючий вплив норм адміністративного права підпадають усі учасники управлінських суспільних відносин.

Норми адміністративного права регулюють і інші управлінські відносини, не пов'язані з виконавчою і розпорядчою діяльністю органів виконавчої влади. Такою, наприклад, є їх внутрішньо-організаційна діяльність. Її призначення - забезпечення організаційних умов для успішної реалізації основних функцій конкретної інституції. Слід зазначити, що нормами адміністративного права регулюються внутрішньо-організаційні управлінські відносини не тільки органів виконавчої влади, але й інших державних органів.

Крім того, норми адміністративного права, визначаючи міру поведінки особи, встановлюючи її межі, створюють правоохоронний режим, а отже - виконують функцію боротьби з адміністративними правопорушеннями (функцію загальної та спеціальної превенції).

Таким чином, предмет адміністративного права складається, власне, з двох груп суспільних відносин управлінського характеру:

- відносини, пов'язані із здійсненням державного управління, тобто виконавчою і розпорядчою діяльністю (головна, або основна група);

• інші відносини, зокрема внутрішньо-організаційні, які виникають у процесі діяльності державних органів (допоміжна група). Предметом правового регулювання адміністративного права

України є суспільні відносини управлінського характеру, що складаються, переважно, у сфері державного управління в процесі організації і практичного здійснення, насамперед, виконавчої і розпорядчої діяльності органів виконавчої влади держави.

В юридичній літературі можна зустріти різні визначення поняття "адміністративне право". На наш погляд, найбільш повним і сприйнятним є таке визначення:

Адміністративне право - це галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини управлінського характеру, що виникають у зв'язку з організацією та безпосереднім здійсненням виконавчої і розпорядчої діяльності органами виконавчої влади держави, а також у зв'язку із здійсненням іншими державними органами внутрішньо-організаційної управлінської діяльності.

Від адміністративного права як галузі права України слід відрізнити адміністративне законодавство, що є складовою частиною законодавства України. Якщо адміністративне право - це система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері державного управління, то під адміністративним законодавством розуміють систему правових актів, в яких ці норми знаходять своє зовнішнє відображення. Поняття адміністративного права як галузі права ширше поняття адміністративного законодавства.

Таким чином, ми окреслили предмет адміністративного права, тобто відповіли на питання, що підлягає адміністративно-правовому регулюванню.

Як практично здійснюється це регулювання? Які його особливості? Відповідь на ці питання дає поняття "метод правового регулювання".

Юридична відмінність адміністративного права від інших галузей права - особливий адміністративно-правовий метод регулювання, зумовлений специфікою державного управління як юридично-владної діяльності, що здійснюється органами виконавчої влади держави.

Адміністративно-правовий метод регулювання - це сукупність правових засобів і способів (прийомів), які застосовуються органами виконавчої влади держави в процесі правозастосовчої діяльності для забезпечення регулюючого впливу норм адміністративного права на управлінські суспільні відносини.

Загалом, усі галузі права з регулятивною метою використовують однакові засоби.

Такими є:

- приписи, тобто вказівки щодо обов'язкового вчинення певних дій;
- заборони, тобто покладення юридичного обов'язку утримуватися від вчинення певних дій;

– дозволи - надання можливості вчинити певні дії або ж утриматися від їх вчинення на власний розсуд.

Проте, кожна галузь права, як основний, обирає один із наведених засобів, не відмовляючись від використання й інших, щоправда, меншою мірою. Так, наприклад, для цивільно-правового регулювання характерне використання дозволів, для адміністративно-правового - приписів і т.п.

Розглянемо тепер, які є особливості адміністративно-правового регулювання.

По-перше, адміністративно-правове регулювання передбачає нерівність волі сторін: волевиявлення суб'єкта домінує над волевиявленням об'єкта управління.

По-друге, суб'єкт управління, зазвичай, наділений державно-владними повноваженнями щодо об'єкта управління.

По-третє, суб'єкт управління, зазвичай, має право видавати юридично-владні приписи, які зобов'язаний виконувати об'єкт управління.

По-четверте, адміністративно-правові відносини - це односторонні відносини, тобто коли право на боці суб'єкта, а обов'язок - на боці об'єкта управління. Проте це не звільняє суб'єкта управління від обов'язку діяти згідно з приписами чинного законодавства.

Основним нормативно-правовим актом, який регулює адміністративні правовідносини є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) .

Так, завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання [Конституції](#) і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством.

відповідно до КУпАП адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки і бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків. Адміністративне правопорушення визнається вчиненим з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх

відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку.

Особа, яка діяла в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або яка була в стані неосудності, не підлягає адміністративній відповідальності. Не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода. Не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленного порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Перевищенням меж необхідної оборони визнається явна невідповідність захисту характерові і суспільній шкідливості посягання. Не підлягає адміністративній відповідальності особа, яка під час вчинення протиправної дії чи бездіяльності була в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу душевної діяльності, слабоумства чи іншого хворобливого стану.

При малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усьм зауваженням.

нення:

1) попередження;

2) штраф;

2⁻¹) штрафні бали;

3) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;

4) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення;

5) позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання);

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;

5⁻¹) громадські роботи;

- б) виправні роботи;
- б⁻¹) суспільно корисні роботи;
- 7) адміністративний арешт;
- 8) арешт з утриманням на гауптвахті.

Законами України може бути встановлено й інші, крім зазначених у цій статті, види адміністративних стягнень.

Законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців і осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

ексом та іншими законами України.

При накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, крім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі, та за порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису).

Обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються:

- 1) щире розкаяння винного;
- 2) відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;
- 3) вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або при збігу тяжких особистих чи сімейних обставин;
- 4) вчинення правопорушення неповнолітнім;
- 5) вчинення правопорушення вагітною жінкою або жінкою, яка має дитину віком до одного року.

Законами України може бути передбачено й інші обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення. Орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшуючими і обставини, не зазначені в законі.

Обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються:

- 1) продовження протиправної поведінки, незважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її;
- 2) повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню; вчинення правопорушення особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення;
- 3) втягнення неповнолітнього в правопорушення;
- 4) вчинення правопорушення групою осіб;
- 5) вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха або за інших надзвичайних обставин;
- б) вчинення правопорушення в стані сп'яніння. Орган (посадова особа), який накладає адміністративне стягнення, залежно від характеру

адміністративного правопорушення може не визнати дану обставину обтяжуючою.

При вчиненні однією особою двох або більше адміністративних правопорушень адміністративне стягнення накладається за кожне правопорушення окремо.

Якщо особа вчинила кілька адміністративних правопорушень, справи про які одночасно розглядаються одним і тим же органом (посадовою особою), стягнення накладається в межах санкції, встановленої за більш серйозне правопорушення з числа вчинених. До основного стягнення в цьому разі може бути приєднано одне з додаткових стя

Якщо у результаті вчинення адміністративного правопорушення заподіяно майнову шкоду громадянину, підприємству, установі або організації, то адміністративна комісія, виконавчий орган сільської, селищної, міської ради під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про відшкодування винним майнової шкоди, якщо її сума не перевищує двох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а суддя районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду - незалежно від розміру шкоди, крім випадків, передбачених частиною другою статті 40 КУпАП.

Вдповідно до ч. 2 ст. 40 КУпАП коли шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її.

В інших випадках питання про відшкодування майнової шкоди, заподіяної адміністративним правопорушенням, вирішується в порядку цивільного судочинства.

Запитання для самоконтролю:

1. Наведіть поняття адміністративної відповідальності
2. Які ознаки адміністративної відповідальності?
3. Підстави адміністративної відповідальності
4. Які особливості адміністративної відповідальності?

Рекомендовані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №№ **8073-Х**
3. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII
4. Дзера О.В. Правознавство. Підручник -К.:Юрінком Інтер, 2017. - 324 с.
5. С. Кравчук, Алла Герц Правознавство. Підручник К.:Кондор, 2018. -280 с.

6. Мирошниченко В., Каменский Д. Правознавство. Навчальний посібник К.: Центр навчальної літератури, 2018. -288с.

ТЕМА 3. Трудове право України

Праця – основа життя і багатства суспільства, джерело внутрішнього зростання духовних якостей людини. Праця – це діяльність людини, що потребує фізичної або розумової енергії і має своїм призначенням створення матеріальних і духовних цінностей. Праця є найважливішою умовою існування суспільства, його розвитку і вдосконалення. Мета побудови України як цивілізованої держави – забезпечення добробуту людини, її права на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. У Конституції України (ст. 43) зазначається, що кожен громадянин має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійнотехнічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Конституцією України проголошується, що використання примусової праці забороняється. Не вважається примусовою праця військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан. Кожен має право на безпечні й здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законодавством. Конституцією України забороняється використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах, гарантується захист громадян від незаконного звільнення. Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом. Конституцією проголошується право не лише на працю, а й на відпочинок. Так, у ст. 45 зазначається, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час. Трудові відносини — це юридичні відносини щодо застосування праці громадянина в якості працівника (робітника або службовця), який уклав договір на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Ці відносини регулюються нормами трудового права, через що сторони наділяються правами і обов'язками, виконання яких забезпечується примусовою силою держави. Отже, трудові правовідносини — це суспільні відносини, що регулюються нормами трудового права. Зміст трудових правовідносин становлять права та обов'язки його суб'єктів

Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню

трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини.

Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників

Право громадян України на працю, - тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, - включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи, забезпечується державою. Держава створює умови для ефективної зайнятості населення, сприяє працевлаштуванню, підготовці і підвищенню трудової кваліфікації, а при необхідності забезпечує перепідготовку осіб, вивільнюваних у результаті переходу на ринкову економіку.

Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою. Працівники мають право на відпочинок відповідно до законів про обмеження робочого дня та робочого тижня і про щорічні оплачувані відпустки, право на здорові і безпечні умови праці, на об'єднання в професійні спілки та на вирішення колективних трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку, на участь в управлінні підприємством, установою, організацією, на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування в старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду для вирішення трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством.

Трудовим договором є угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Працівник має право реалізувати свої здібності до продуктивної і творчої праці шляхом укладення трудового договору на одному або одночасно на декількох підприємствах, в установах, організаціях, якщо інше не передбачено законодавством, колективним договором або угодою сторін.

Особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України.

Трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, встановлений за погодженням сторін;
- 3) таким, що укладається на час виконання певної роботи.

Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру наступної роботи, або умов її виконання, або інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

При укладенні трудового договору може бути обумовлене угодою сторін випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. Умова про випробування повинна бути застережена в наказі (розпорядженні) про прийняття на роботу.

В період випробування на працівників поширюється законодавство про працю.

Випробування не встановлюється при прийнятті на роботу: осіб, які не досягли вісімнадцяти років; молодих робітників після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів; осіб, звільнених у запас з військової чи альтернативної (невійськової) служби; осіб з інвалідністю, направлених на роботу відповідно до рекомендації медико-соціальної експертизи; осіб, обраних на посаду; переможців конкурсного відбору на заміщення вакантної посади; осіб, які пройшли стажування при прийнятті на роботу з відривом від основної роботи; вагітних жінок; одиноких матерів, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю; осіб, з якими укладається строковий трудовий договір строком до 12 місяців; осіб на тимчасові та сезонні роботи; внутрішньо переміщених осіб. Випробування не встановлюється також при прийнятті на роботу в іншу місцевість і при переведенні на роботу на інше підприємство, в установу, організацію, а також в інших випадках, якщо це передбачено законодавством.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень.

Підприємства і організації при укладенні колективного договору можуть встановлювати меншу норму тривалості робочого часу, ніж передбачено в частині першій цієї статті.

Скорочена тривалість робочого часу встановлюється:

1) для працівників віком від 16 до 18 років - 36 годин на тиждень, для осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють в період канікул) - 24 години на тиждень.

Тривалість робочого часу учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, не може перевищувати половини максимальної тривалості робочого часу, передбаченої в абзаці першому цього пункту для осіб відповідного віку;

2) для працівників, зайнятих на роботах з шкідливими умовами праці, - не більш як 36 годин на тиждень.

Перелік виробництв, цехів, професій і посад з шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого часу, затверджується в порядку, встановленому законодавством.

Крім того, законодавством встановлюється скорочена тривалість робочого часу для окремих категорій працівників (учителів, лікарів та інших).

Скорочена тривалість робочого часу може встановлюватись за рахунок власних коштів на підприємствах і в організаціях для жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю

Працівникам надається перерва для відпочинку і харчування тривалістю не більше двох годин. Перерва не включається в робочий час. Перерва для відпочинку і харчування повинна надаватись, як правило, через чотири години після початку роботи.

При п'ятиденному робочому тижні працівникам надаються два вихідних дні на тиждень, а при шестиденному робочому тижні - один вихідний день.

Загальним вихідним днем є неділя. Другий вихідний день при п'ятиденному робочому тижні, якщо він не визначений законодавством, визначається графіком роботи підприємства, установи, організації, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) підприємства, установи, організації, і, як правило, має надаватись підряд з загальним вихідним днем.

У випадку, коли святковий або неробочий день ([стаття 73](#)) збігається з вихідним днем, вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого.

Кодексом законів про працю України встановлено такі святкові дні:

1 січня - Новий рік

7 січня і 25 грудня - Різдво Христове

8 березня - Міжнародний жіночий день

1 травня - День праці

9 травня - День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги)

28 червня - День Конституції України

24 серпня - День незалежності України

14 жовтня - День захисника України.

Робота також не провадиться в дні релігійних свят:

7 січня і 25 грудня - Різдво Христове

один день (неділя) - Пасха (Великдень)

один день (неділя) - Трійця.

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні за відпрацьований робочий рік, який відлічується з дня укладення трудового договору.

Особам віком до вісімнадцяти років надається щорічна основна відпустка тривалістю 31 календарний день.

У випадках, передбачених статтею 25 [Закону України "Про відпустки"](#), працівнику за його бажанням надається в обов'язковому порядку відпустка без збереження заробітної плати.

За сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватись відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між працівником та власником або уповноваженим ним органом, але не більше 15 календарних днів на рік.

Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується.

Питання державного і договірної регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначається цим Кодексом, [Законом України "Про оплату праці"](#) та іншими нормативно-правовими актами.

Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, встановлені колективним договором або нормативним актом роботодавця, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (а в разі відсутності таких органів - представниками, обраними і уповноваженими трудовим колективом), але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата.

У разі коли день виплати заробітної плати збігається з вихідним, святковим або неробочим днем, заробітна плата виплачується напередодні.

Розмір заробітної плати за першу половину місяця визначається колективним договором або нормативним актом роботодавця, погодженим з виборним органом первинної профспілкової організації чи іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом (а в разі відсутності таких органів - представниками, обраними і уповноваженими трудовим колективом), але не менше оплати за фактично відпрацьований час з розрахунку тарифної ставки (посадового окладу) працівника.

Заробітна плата працівникам за весь час щорічної відпустки виплачується не пізніше ніж за три дні до початку відпустки.

Працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків.

При покладенні матеріальної відповідальності права і законні інтереси працівників гарантуються шляхом встановлення відповідальності тільки за пряму дійсну шкоду, лише в межах і порядку, передбачених законодавством, і за умови, коли така шкода заподіяна підприємству, установі, організації винними протиправними діями (бездіяльністю) працівника. Ця відповідальність, як правило, обмежується певною частиною заробітку працівника і не повинна перевищувати повного розміру заподіяної шкоди, за винятком випадків, передбачених законодавством.

За наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути покладена незалежно від притягнення працівника до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності.

На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яка відноситься до категорії нормального виробничо-господарського ризику, а

також за шкоду, заподіяну працівником, що перебував у стані крайньої необхідності. Відповідальність за не одержаний підприємством, установою, організацією прибуток може бути покладена лише на працівників, що є посадовими особами.

Працівник, який заподіяв шкоду, може добровільно покрити її повністю або частково. За згодою власника або уповноваженого ним органу працівник може передати для покриття заподіяної шкоди рівноцінне майно або поправити пошкоджене.

На всіх підприємствах, в установах, організаціях створюються безпечні і нешкідливі умови праці.

Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган.

Умови праці на робочому місці, безпека технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стан засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови повинні відповідати вимогам нормативних актів про охорону праці.

Власник або уповноважений ним орган повинен впроваджувати сучасні засоби техніки безпеки, які запобігають виробничому травматизмові, і забезпечувати санітарно-гігієнічні умови, що запобігають виникненню професійних захворювань працівників.

Власник або уповноважений ним орган не вправі вимагати від працівника виконання роботи, поєднаної з явною небезпекою для життя, а також в умовах, що не відповідають законодавству про охорону праці. Працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я або людей, які його оточують, і навколишнього середовища.

У разі неможливості повного усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я умов праці власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомити про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, який може дати тимчасову згоду на роботу в таких умовах.

На власника або уповноважений ним орган покладається систематичне проведення інструктажу (навчання) працівників з питань охорони праці, протипожежної охорони.

Трудові колективи обговорюють і схвалюють комплексні плани поліпшення умов, охорони праці та санітарно-оздоровчих заходів і контролюють виконання цих планів.

Не допускається прийняття на роботу осіб молодше шістнадцяти років.

За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років.

Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по

досягненні ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює

Відповідно до [Конституції України](#) та [Закону України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності"](#) громадяни України мають право на основі вільного волевиявлення без будь-якого дозволу створювати професійні спілки з метою представництва, здійснення і захисту своїх трудових та соціально-економічних прав та інтересів, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі професійних спілок.

Держава визнає професійні спілки повноважними представниками працівників і захисниками їх трудових, соціально-економічних прав та інтересів в органах державної влади та місцевого самоврядування, у відносинах з власником або уповноваженим ним органом, а також з іншими об'єднаннями громадян.

Питання до самоконтролю

1. Час відпочинку
2. Надайте основну характеристику трудового права
3. Охарактеризуйте процедуру виплати заробітної плати
4. Яка нормальна тривалість робочого часу?
5. З якого віку допускається прийняття на роботу?

Рекомендовані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII
3. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII
4. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР
5. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одінцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) -К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.
6. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.

ТЕМА 4. Цивільне право та процес

Цивільне право — це одна з провідних галузей національного права України, яка регулює певну групу правових відносин за участю фізичних та юридичних осіб і держави в цілому.

Цивільне право України, як будь-яка інша галузь права, характеризується предметом та методом правового регулювання.

Предмет цивільного права складають правові відносини, які регулюються цивільно-правовими нормами. Зокрема, це майнові відносини та особисті немайнові відносини.

Майновими відносинами є правові відносини, які пов'язані з належністю, набуттям, володінням, користуванням і розпорядження майном. При цьому вони зумовлені використанням товарно-грошової форми. До майнових відносин, що засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом.

Особисті немайнові відносини індивідуалізують особу, оскільки виникають у зв'язку із здійсненням нею своїх особистих прав і свобод (наприклад, право особи на життя, здоров'я, честь, гідність, ім'я та авторство), які поділяються на дві групи: особисті права, пов'язані з майновими (наприклад, права авторів на результати

інтелектуальної праці в галузі науки, літератури, мистецтва тощо); особисті права, не пов'язані з майновими (наприклад, права особи на честь, гідність, ім'я, листування тощо).

Сторони цих відносин виступають як юридично рівні між собою, автономні та незалежні одна від одної, що є однією з характерних рис цивільно-правового методу. Учасниками цивільно-правових відносин можуть бути фізичні особи (громадяни, іноземці, особи без громадянства) та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. При виникненні цивільно-правових відносин їх учасники не можуть нав'язувати свою волю один одному, у зв'язку з чим їх стосунки повинні базуватися на основі досягнутої згоди (наприклад, в основу реалізації договору купівлі-продажу сторони мають покласти досягнення спільної згоди відносно кількості, якості та ціни товару).

Цивільно-правовий метод характеризується такими ознаками: юридичною рівністю сторін; диспозитивністю

сторін, на підставі чого сторонам надається право визначати свої взаємовідносини на власний розсуд повністю або частково в межах, передбачених чинним законодавством; особливим способом вирішення майнових спорів між учасника-

ми цивільних правовідносин (через загальний, господарський чи третейський суд); наявністю майнової відповідальності сторін.

Таким чином, цивільне право як галузь права являє собою сукупність норм права, що регулюють майнові і особисті немайнові відносини, які складаються в суспільстві між фізичними та юридичними особами й іншими соціальними утвореннями на засадах юридичної рівності сторін.

Система цивільного права України визначає розміщення його складових у певній системі, яка зумовлена взаємозв'язком її елементів —

юридичних норм та інститутів. Вона поділяється на дві частини: загальну та особливу.

Загальну частину цивільного права складають правові норми та інститути, що стосуються всіх цивільно-правових відносин, а саме: положення про суб'єкти та об'єкти цивільного права, правочини, представництво і довіреність, строки та терміни, позовну давність.

Особливу частину цивільного права складають норми права, які регулюють окремі групи спеціальних цивільно-правових відносин. Вона включає такі інститути: особисті немайнові права фізичної особи; право власності та інші речові права; зобов'язальне право; право інтелектуальної власності. Як частина юридичної науки цивільне право вивчає закономірності цивільно-правового регулювання суспільних відносин, історію його становлення і розвитку, а також розробляє шляхи його подальшого вдосконалення.

2. Поняття цивільних правовідносин, види та зміст правовідносин

Цивільне право, як і будь-яка галузь права, впливає на волю людей, належним чином спрямовує їх поведінку. Держава видає правові норми і таким чином надає правової форми відносинам у суспільстві в правову форму відносинам, що існують у суспільстві (майнові, особисті немайнові, сімейні, спадкові тощо).

Цивільні правовідносини - це врегульовані нормами цивільного права майнові відносини, відносини, пов'язані з інтелектуальною власністю та особисті немайнові відносини, учасники яких виступають носіями цивільних прав та обов'язків.

Наприклад, укладаючи договір купівлі-продажу, продавець і покупець водночас виступають і учасниками відносин, які регулюються нормами цивільного права. Так, відповідні статті ЦК України покладають на продавця обов'язок передати товар, а покупця - оплатити його.

Зміст цивільного правовідношення складають права та обов'язки його учасників. Право, яке входить у зміст цивільного правовідношення - це суб'єктивне цивільне право, тобто право, що належить конкретній особі. У цілому під суб'єктивним правом розуміють встановлену законом міру дозволеної поведінки правомочної особи.

Суб'єктивний цивільний обов'язок - це встановлена законом міра належної поведінки зобов'язаної особи. У цивільному праві один із учасників правовідношення для задоволення своїх потреб має правомочність на вчинення певних дій, а інший несе відповідно цим правомочностям обов'язки. Останні за своїм характером повністю відповідають змісту суб'єктивного права. Так, праву позикодавця вимагати повернення боргу - відповідає обов'язок боржника повернути борг. Здійснення суб'єктивного права власника полягає в його правомочностях щодо володіння, користування та розпорядження майном, а цьому праву відповідають обов'язки інших осіб не створювати перешкод власникові у здійсненні цього права.

Класифікація цивільних правовідносин має не лише суто теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє правильно застосувати норми

цивільного права у кожному конкретному випадку. Традиційно вирізняють такі види цивільних правовідносин:

1) майнові та особисті немайнові.

Майнові правовідносини спрямовані головним чином на задоволення матеріальних інтересів сторін. Більшість цивільних правовідносин є майновими (відносини власності, договірні, щодо відшкодування заподіяної шкоди тощо). Особисті немайнові правовідносини пов'язані з охороною індивідуальності людини та з нематеріальними благами, які належать громадянину а народження і є невідчужувані від нього (честь, гідність, ділова репутація тощо);

2) абсолютні та відносні.

В абсолютних правовідносинах правомочній особі протистоїть невизначене коло зобов'язаних осіб. Так, у відносинах власності зобов'язаною стороною виступають усі особи, які оточують власника, оскільки ніхто з них не може порушувати права власника щодо володіння, користування та розпорядження річчю. У відносних правовідносинах правомочній особі протистоїть певна особа. Так, за договором купівлі-продажу продавець має право вимагати оплати товару від конкретного покупця, а покупець - відповідно передачі речі від конкретного продавця;

3) речові та зобов'язальні.

У речових правовідносинах права можуть бути здійснені їх носієм самотійно. Так, власник користується своєю річчю і не потребує сприяння інших осіб. У зобов'язальних правовідносинах реалізація права передбачає певні дії зобов'язаної особи: продавець реалізує своє право на отримання грошової суми, якщо покупець виконає обов'язок щодо її сплати.

Фізичною особою визнається людина. При цьому з правової точки зору фізичними особами є не тільки громадяни України, а й іноземні громадяни, й особи без громадянства.

З народженням людини в неї виникають права й обов'язки. Однак для виникнення у людини прав і обов'язків недостатньо факту її народження. Необхідно враховувати, що фізична особа — це людина, яка має правоздатність.

Цивільна правоздатність — це здатність мати цивільні права й обов'язки (ч. 1 ст. 25 ЦК), яка визнається за всіма фізичними особами. Правоздатність виникає з моменту народження людини і припиняється її смертю. Кожна фізична особа має ознаки, які її індивідуалізують. Однією з найважливіших ознак фізичної особи, яка її індивідуалізує, є його ім'я. Фізична особа, якій виповнилося 16 років, може змінити своє прізвище, ім'я. Особа, що досягла 14 років, може за згодою батьків або одного з них, з ким він проживає, чи піклувальника змінити своє прізвище й ім'я, якщо це відповідає його інтересам. Місцем проживання є місце, де фізична особа постійно чи переважно проживає.

Для того щоб фізична особа могла самотійно діяти в цивільному обороті, вона повинна мати цивільну дієздатність. Під цивільною дієздатністю розуміється здатність особи своїми діями здобувати для себе цивільні права і

створювати для себе цивільні обов'язки.

Зміст дієздатності фізичної особи залежить від віку особи і від стану її психіки. Згідно з ЦК України, розрізняють повну дієздатність (нею володіють психічно здорові особи, які досягли 18 років і прирівнені до них категорії осіб), дієздатність осіб у віці від 14 до 18 років (ст. 34 ЦК) і дієздатність осіб, що не досягли 14 років (ст. 33 ЦК). У змісті дієздатності можна виділити чотири основних елементи:

- **правочиноздатність** - здатність самостійно укласти угоди, тобто, робити правомірні дії, спрямовані на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків;

- **деліктоздатність** - можливість нести самостійну майнову відповідальність;

- * **тестаментоздатність** - можливість скласти заповіт, приймати спадщину і відмовлятися від неї;

- * **трансдієздатність** - здатність обирати собі представника і самому виступати як представник інших осіб.

Обмеження дієздатності

Фізична особа може бути позбавлена дієздатності чи обмежена в дієздатності лише за рішенням суду і по підставах, прямо передбачених законодавством.

Відповідно до правил ст. 31 ЦК особи, що не досягли 14 років, мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Під дрібними побутовими правочинами ст. 31 ЦК розуміє правочини, що задовольняють побутові потреби особи, стосуються предмета, що має невисоку вартість і відповідає фізичному, духовному чи соціальному розвитку малолітнього. Частина 2 ст. 31 ЦК також передбачає, що малолітні не відповідають за заподіяну ними шкоду. Ст. 1178 ЦК передбачає, що за шкоду, заподіяну особами, що не досягли 14 років, відповідають їх батьки (усиновлювачі), опікуни, навчальні, виховні й інші установи, якщо вони не доведуть, що шкоду було завдано не з їхньої вини.

Обмеження дієздатності, визнання особи недієздатною.

Ст. 32 ЦК передбачає неповну цивільну дієздатність осіб у віці від 14 до 18 років. Ці особи, крім правочинів, що можуть вчиняти особи, які не досягли 14 років, можуть: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;

2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;

3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;

4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися внеском,

внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Відповідно до правил ст. 33 ЦК неповнолітній у випадку невиконання договору, укладеного ним самостійно, несе самостійну відповідальність. Неповнолітній сам відповідає за невиконання договору, укладеного ним за

згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників. Однак, якщо в неповнолітнього немає майна, достатнього для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть його батьки (усиновлювачі), піклувальники.

У випадку заподіяння шкоди неповнолітнім у віці від 14 до 18 років він відповідає на загальних підставах.

Обмеження дієздатності фізичної особи можливе тільки по підставах і в порядку, передбаченому законом (гл. 34 ЦПК). Частина 2 ст. 36 ЦК передбачає, що суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Згідно з ч. 1 ст. 39 ЦК, фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна розуміти значення своїх дій і (або) керувати ними. Недієздатними можуть бути визнані як повнолітні особи, так і особи у віці від 14 до 18 років. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину.

У випадку видужання чи значного поліпшення здоров'я фізичної особи, визнаної недієздатною, суд своїм рішенням відновлює його в дієздатності, якщо з урахуванням відповідного висновку судово-психіатричної експертизи дійде висновку, що в особи відновилася здатність розуміти значення своїх дій і керувати ними.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою. Визнання громадянина померлим.

Фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. У разі неможливості встановити день одержання останніх відомостей про місце перебування особи, початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані такі відомості, а в разі неможливості встановити цей місяць — перше січня наступного року. Отже, для визнання особи безвісно відсутньою, насамперед, необхідно: а) відсутність особи в місці її постійного проживання, і б) неотримання протягом одного року відомостей про місце його перебування. Однак цих двох факторів ще недостатньо. Необхідно також, щоб невідомість місця перебування особи не можна було усунути за допомогою заходів, ужитих зацікавленими особами і державними органами.

Зазначені юридичні факти складають юридичний склад, необхідний для визнання особи безвісно відсутньою, і дають підстави тільки для висновку про неможливість рішення питання про життя або смерть особи, але не для застосування презумпції (припущення) життя або смерті.

Поява фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, усуває неможливість рішення питання про її життя чи смерть, і тому рішення суду, засноване на такій неможливості, підлягає скасуванню.

Визнання особи безвісно відсутньою породжує певні правові наслідки. Над її майном встановлюється опіка (ч. 1 ст. 44 ЦК). Із цього майна видається утримання особам, яких безвісно відсутній зобов'язаний за законом утримувати, і погашається заборгованість за іншими зобов'язаннями (ч. ч. 3 і 4 ст. 44 ЦК). На підставі заяви зацікавлених осіб або органа опіки і піклування нотаріус може призначити опікуна над майном фізичної особи, місце перебування якої невідоме, до прийняття судом рішення про визнання її безвісно відсутньою (ч. 2 ст. 44 ЦК). Утриманці безвісно відсутнього здобувають право на одержання пенсії. Припиняються договір доручення (ч. 1 п. 2 ст. 1008 ЦК), учасником якого був безвісно відсутній, а також дія доручення, виданої ним чи йому (ч. 1 п. п. 6, 7 ст. 248 ЦК). Подружжя особи, визнаної безвісно відсутньою, має право розірвати з нею шлюб у спрощеному порядку (ч. 1 ст. 107 СК).

Оголошення громадянина померлим провадиться в судовому порядку і передбачено статтею 46 Цивільного кодексу. Фізична особа може бути оголошена померлою, якщо в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років. Як впливає зі змісту ч. 1 ст. 46 ЦК, для оголошення особи померлою попереднє визнання її безвісно відсутньою є необов'язковим. Тому, якщо пройшло три роки з дня одержання останніх відомостей про місце перебування цієї особи й є підстави припускати її смерть, то вона може бути відразу оголошена померлою.

Моментом, з якого обчислюються зазначені терміни (річний і трирічний) є день одержання останніх відомостей про відсутню особу. Якщо такий день установити неможливо, то початком безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були отримані останні відомості, а при неможливості установити місяць — 1 січня наступного року (ч. 2 ст. 43 ЦК).

Трирічний термін, необхідний для оголошення особи померлою, скорочується: а) до шести місяців, якщо особа пропала безвісти при обставинах, що загрожували смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку (наприклад, при зникненні літака, що летів над океаном), а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру - протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. (ч. 1 ст. 46 ЦК). Термін обчислюється з дня нещасного випадку або з дня настання обставин, які загрожують особі смертельною небезпекою; б) до двох років, якщо особа пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями. Термін обчислюється з дня закінчення воєнних дій (ч. 2 ст. 46 ЦК). З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців.

Часом смерті особи, оголошеної померлою, вважається день набуття законної сили рішення суду про оголошення особи померлою, якщо особа пропала безвісти при обставинах, які загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, або у зв'язку

з воєнними діями, суд може оголосити її померлою від дня її вірогідної смерті (ч. 3 ст. 46 ЦК).

Оголошення особи померлою, засноване на презумпції її смерті, є юридичним фактом, що дає підставу для припущення про припинення цивільної правоздатності цієї особи. У випадку, коли фізична особа, яка оголошена померлою, удійсності є живою, вона не позбавляється правоздатності, однак юридичні наслідки оголошення її померлою діють скрізь, де немає відомостей про те, що ця особа жива. Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Якщо фізична особа, яка була оголошена померлою, з'явилася або якщо одержано відомості про місце її перебування, суд за місцем перебування цієї особи або суд, що постановив рішення про оголошення її померлою, за заявою цієї особи або іншої заінтересованої особи скасовує рішення суду про оголошення фізичної особи померлою. Незалежно від часу своєї появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника.

Особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива.

У разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна.

Опіка і піклування

Опіка та піклування встановлюються з метою забезпечення особистих немайнових і майнових прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права і виконувати обов'язки.

Інститут опіки і піклування є одним з ефективних засобів заповнення відсутньої цілком чи відсутньої дієздатності фізичної особи. Однак необхідно мати на увазі, що опіка, крім того, є способом охорони майна, що тимчасово залишилося без хазяїна. Таким чином, можлива опіка над особою й опіка над майном. З погляду визначення правосуб'єктності фізичних осіб головний інтерес представляє **опіка над особою**. Опіка встановлюється над малолітніми особами, які позбавлені батьківського піклування, та фізичними особами, які визнані недієздатними.

Суть **опіки** полягає в тому, що опікун як би заміняє собою опікуваного в сфері цивільного обороту, здобуваючи для нього своїми діями права і виконуючи обов'язок.

У випадку визнання фізичної особи недієздатною над нею встановлюється опіка. Правочини від її імені й у її інтересах вчиняє опікун. Недієздатна особа не може вчиняти ніяких правочинів. За шкоду, заподіяну

недієдатною особою, відповідає її опікун. Опікуна або піклувальника призначає орган опіки та піклування.

Опікуном або піклувальником може бути лише фізична особа з повною цивільною дієдатністю.

Фізична особа може бути призначена опікуном або піклувальником лише за її письмовою заявою.

Опікун або піклувальник призначається переважно з осіб, які перебувають у сімейних, родинних відносинах з підопічним, з урахуванням особистих стосунків між ними, можливості особи виконувати обов'язки опікуна чи піклувальника.

При призначенні опікуна для малолітньої особи та при призначенні піклувальника для неповнолітньої особи, враховується бажання підопічного.

Функції опікуна:

вступає замість опікуваного в цивільні правовідносини, діючи від імені й в інтересах опікуваного. Однак при цьому опікун може робити за опікуваного лише угоди майнового характеру і не вправі робити за нього юридичні акти, що мають особистісний характер (укладати шлюб, складати заповіт і т.п.). Опікун, його дружина, чоловік та близькі родичі (батьки, діти, брати, сестри) не можуть укладати з підопічним договорів, крім передання майна підопічному у власність за договором дарування або у безоплатне користування за договором позички. Опікун не може здійснювати дарування від імені підопічного, а також зобов'язуватися від його імені порукою.

Піклування устанавлюється над неповнолітніми фізичними особами, тобто особами у віці від 14 до 18 років, що позбавлені батьківської опіки, і фізичними особами, обмеженими в дієдатності. Неповнолітні особи мають неповну цивільну дієдатність. Особи ж, обмежені в дієдатності, мають менший обсяг цивільної дієдатності в порівнянні з обсягом цивільної дієдатності неповнолітніх осіб. Піклувальник над неповнолітнім зобов'язаний піклуватися про створення йому необхідних побутових умов, про його виховання, забезпечення і розвиток. Піклувальник над особою, яка обмежена у цивільній дієдатності, зобов'язаний піклуватися про її лікування, створення необхідних побутових умов (ч. 1 ст. 69 ЦК). Неповнолітні особи самостійно вчиняють тільки правочини, зазначені в ч. 1 ст. 32 ЦК. Інші правочини неповнолітні можуть вчиняти за згодою своїх батьків (усиновлювачів) чи піклувальників (ч. 2 ст. 32 ЦК). Особа, обмежена в цивільній дієдатності, може вчиняти тільки дрібні побутові правочини (ч. 2 ст. 37 ЦК). Через це ч. 2 ст. 69 ЦК передбачає, що піклувальник дає згоду на вчинення неповнолітніми особами й особами, обмеженими в цивільній дієдатності, правочинів, яких вони не можуть самостійно вчиняти. Піклувальник не може давати згоду на укладення договорів між підопічним та своєю дружиною (своїм чоловіком) або своїми близькими родичами, крім передання майна підопічному у власність договором дарування або в безоплатне користування на підставі договору позички. Опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування:

- 1) відмовитися від майнових прав підопічного;
- 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного;

3) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, у тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;

4) укладати договори щодо іншого цінного майна. На відміну від батьків і усиновлювачів, опікуни і піклувальники не зобов'язані утримувати підопічних. Між підопічним і опікуном або піклувальником не виникає аліментних зобов'язань. Разом з тим, враховуючи, що для виконання опікунами і піклувальниками їх задач щодо опіки і піклування необхідні матеріальні кошти, ч. 3 ст. 72 ЦК передбачає, що опікун самостійно здійснює витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного, за рахунок його пенсії, аліментів, інших доходів від його майна тощо. Опіка над майном встановлюється також в інших випадках, встановлених законом.

Опіка встановлюється не тільки над особистістю недієздатних і малолітніх фізичних осіб, а й у випадках, передбачених законом, опіка встановлюється над майном. Так, згідно з ч. 1 ст. 74 ЦК, якщо в особи, над якою встановлено опіку чи піклування, є майно, що знаходиться в іншій місцевості, опіка над цим майном встановлюється органами опіки і піклування за місцем перебування майна. Ст. 74 ЦК передбачає також можливість встановлення опіки над майном і в інших, передбачених законом випадках. Ці випадки передбачені в ст. 44 ЦК. Згідно зі ст. 44 ЦК опіка призначається над майном особи, визаною безвісно відсутньою, і над майном фізичної особи, місце перебування якої невідомо. Опікун, що здійснює опіку над майном особи, стосовно якої встановлено опіку або піклування, здійснює управління цим майном в інтересах підопічного. Він зобов'язаний піклуватися про збереження цього майна, може здійснювати за рахунок цього майна витрати, необхідні для задоволення потреб підопічного. Піклування припиняється у разі:

- 1) досягнення фізичною особою повноліття;
- 2) реєстрації шлюбу неповнолітньої особи;
- 3) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 4) поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена.

Опіка припиняється у разі передачі малолітньої особи батькам (усиновлювачам).

Опіка припиняється в разі досягнення підопічним чотирнадцяти років. У цьому разі особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення щодо цього.

Опіка припиняється у разі поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною.

Зміст цивільних процесуальних правовідносин – це сукупність процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій з їх реалізації заінтересованої особи і суду. Об'єктом цивільних процесуальних правовідносин є процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Передумови виникнення цивільно-процесуальних правовідносин – це

передбачені законом підстави виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин. Суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин – це органи і особи, які в силу норм цивільного процесуального законодавства наділяються суб'єктивними цивільними процесуальними правами і обов'язками, у разі порушення яких притягуються до передбаченої законом відповідальності, беруть участі у розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених або оспорюваних, невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цивільна процесуальна дієздатність – здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді. Цивільна процесуальна правоздатність – це здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи. Цивільні процесуальні правовідносини – це різновидність правовідносин, які виникають в процесі цивільного судочинства на основі норм цивільного процесуального права лише між двома суб'єктами – судом, який розглядає справу, і будь-яким іншим учасником процесу (суд – позивач; суд – відповідач; суд – свідок тощо). Юридичні процесуальні факти – це обставини процесуального характеру, наявність або відсутність яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу, тобто для відкриття провадження у справі в суді першої інстанції, у стадіях апеляційного і касаційного провадження, по перегляду рішень у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами.

Цивільне процесуальне право є самостійною галуззю права і має властивий тільки йому предмет правового регулювання. Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя по цивільних справах. Цивільне процесуальне право визначає порядок розгляду і вирішенню цивільних справ, установлюючи для кожного суб'єкта процесуальної діяльності права й обов'язки, тобто міру можливого чи належного поведження.

Цивільний процесуальний кодекс України визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства.

Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є:

- 1) верховенство права;
- 2) повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом;

- 3) гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- 4) змагальність сторін;
- 5) диспозитивність;
- 6) пропорційність;
- 7) обов'язковість судового рішення;
- 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи;
- 9) забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом;
- 10) розумність строків розгляду справи судом;
- 11) неприпустимість зловживання процесуальними правами;
- 12) відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення.

Кожна особа має право в порядку, встановленому Цивільним процесуальним кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів.

У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною. Угода сторін про передачу спору на розгляд третейського суду допускається. До третейського суду за угодою сторін може бути переданий будь-який спір, який виникає з цивільних правовідносин, крім випадків, передбачених законом.

Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

- 1) керує ходом судового процесу;
- 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;
- 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;
- 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;
- 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Суди розглядають у порядку цивільного судочинства також вимоги щодо реєстрації майна та майнових прав, інших реєстраційних дій, якщо такі вимоги

є похідними від спору щодо такого майна або майнових прав, якщо цей спір підлягає розгляду в місцевому загальному суді і переданий на його розгляд з такими вимогами.

У справах позовного провадження учасниками справи є сторони, треті особи. При розгляді вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник та боржник. У справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

Питання для самоконтролю:

1. Наведіть поняття цивільного права.
2. Предмет цивільного права і його методи.
3. Наведіть поняття цивільних правовідносин.
4. Які існують види цивільних правовідносин?
5. Охарактеризуйте зміст цивільних правовідносин.
6. Дієздатність фізичних осіб
7. Обмеження дієздатності
8. Визнання громадянина безвісно відсутнім і оголошення померли
9. Опіка і піклування

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З ТЕМИ

1. Цивільні процесуальні правовідносини це:
 - а) врегульовані нормами цивільного права відносини, які виникають між судом та іншими учасниками процесу;
 - б) відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права між позивачем та відповідачем.
 - в) відносини, врегульовані нормами цивільного процесуального права між учасниками цивільного процесу.
 - г) система конкретних індивідуальних відносин, що виникають під час розгляду цивільної справи між судом і кожним учасником цивільного процесуального права.
2. Ознаки цивільно-процесуальних правовідносин:
 - а) виникають на підставі норм Конституції України;
 - б) юридично закріплюють взаємну поведінку суду та інших учасників процесу через їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки;
 - в) створюється цивільно-процесуальний зв'язок сторін у суді та поза ним;
 - г) створюється порядок переходу від одного суду до другого процесуальних прав і обов'язків.
3. Передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є:
 - а) норми цивільного процесуального права;
 - б) процесуальна правоздатність;
 - в) процесуальні юридичні факти;

г) все перелічене вище.

4. Що є передумовами реалізації права на пред'явлення позову?

а) правоздатність сторін,

б) відсутність рішення, що набрало законної сили, у справі між тими ж сторонами, про той же предмет і з тих же підстав

в) відсутність у провадженні цього чи іншого суду справи із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

г) всі обставини, перелічені вище.

5. Зміст цивільних процесуальних правовідносин складається з:

а) дій суду;

б) прав та обов'язків учасників процесу;

в) прав та обов'язків суду та учасників цивільного процесу, а також процесуальних дій з їх реалізації;

г) дій суду та учасників процесу.

6. Обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є:

а) суд (суддя);

б) позивач; в) відповідач;

г) перекладач.

7. До осіб, які беруть участь у справі, відносяться:

а) свідок;

б) позивач;

в) експерт;

г) перекладач.

Завдання

1. Чи можуть бути суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин:

а) Коваленко – 14 років, Гриценко – 13 років, душевнохворий Суржиков – 20 років, які своїми діями завдали шкоди заводу «Червона зірка»; б) ательє індошвищу одягу, що має статус юридичної особи, у зв'язку з пред'явленим до нього позовом про присудження вартості зіпсованої тканини; в) магазин «Товари з Європи» за позовом Кругленького про поновлення на роботі, оскільки наказ про його звільнення підписав директор магазину; г) консервний цех, що є складовою частиною цілісного майнового комплексу, про звільнення виробничого приміщення у зв'язку із закінченням терміну оренди.

Перелік рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV

3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-

IV

4. Дрожжина С.В., Шульженко І.В., Одінцова О.О. Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) - К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.

5. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с

ТЕМА 5. Сімейне право

Серед різноманітних суспільних відносин, урегульованих правом, виокремлюють сферу досить складних людських стосунків, які засновані на родинних зв'язках або спрямовані на їх створення та водночас можуть містити елементи економічного характеру. Це — сімейні правовідносини. Вони виникають на основі укладеного шлюбу, народження дітей чи іншого родства, усиновлення дітей, прийняття дітей на виховання. Ці стосунки за своїм змістом дуже близькі до цивільних і по суті є такими. Однак вони мають особливості, які дають підстави виділити їх в окрему сферу, а норми, що їх регулюють, — в окрему галузь права — сімейне право.

Таким чином, сімейне право — це сукупність правових норм, які регулюють особисті немайнові та такі, що ґрунтуються на них, майнові відносини людей, які виникають на основі шлюбу, сім'ї, родства, усиновлення, прийняття дітей на виховання.

Сімейні правовідносини — це насамперед особисті немайнові відносини. Так, шлюбні відносини — це подружні стосунки взаємної поваги, любові, моральної підтримки, на основі яких виникають майнові права і обов'язки подружжя. Або батьківство — це передусім кровний і духовний зв'язок батька з дитиною, його піклування про неї, виховання тощо, а на їх основі виникає обов'язок щодо утримання цієї дитини до досягнення повноліття.

Сімейні відносини виникають лише між громадянами на підставі конкретних юридичних фактів. Юридичні ж особи взагалі не є суб'єктами сімейного права. Ці відносини регулюються спеціальними нормативно-правовими актами, основним з яких є Сімейний кодекс України. Істотний вплив на них мають норми етики, моралі, звичаї та традиції.

Сімейне право регулює особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, між бабою, дідом, прабабою, прадідом та внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою та падчеркою, пасинком, а також деякі майнові відносини між іншими членами сім'ї. Але сімейне право не регулює сімейні відносини між двоюрідними братами та сестрами, тіткою, дядьком та племінницею, племінником та між іншими родичами за походженням.

Сімейні правовідносини — це передусім стосунки між членами сім'ї. Поняття сім'ї розглядається багатьма науками: філософією, соціологією, психологією та ін. Щодо права, то єдиного визначення сім'ї для всієї правової системи України раніше не існувало, оскільки воно не визначалося на законодавчому рівні.

У Сімейному кодексі України зазначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що

не суперечать моральним засадам суспільства. Права члена сім'ї має й одинока особа. Право на створення сім'ї має особа, яка досягла шлюбного віку. Сім'ю може створити особа, яка народила дитину, незалежно від віку. Подружжя вважаються сім'єю і тоді, коли вони у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає.

Сімейне право України ґрунтується на певних принципах, відповідно до яких воно впливає на суспільні відносини:

неприпустимість свавільного втручання будь-кого у сімейні справи та повага до сімейного життя: навіть правом сімейні відносини регулюються лише у тій частині, в якій це є допустимим і можливим з погляду інтересів їх учасників та інтересів суспільства;

одношлюбність (моногамія): будь-яка особа може одночасно перебувати тільки в одному шлюбі;

свобода шлюбу і добровільності укладення шлюбу: укладення шлюбу і вибір дружини або чоловіка здійснюється довільно, за власним бажанням; держава захищає право на вільний вибір дружини або чоловіка;

свобода розірвання шлюбу: ніхто не вправі примусити особу перебувати у шлюбі проти її волі; якщо продовження подружнього життя стало неможливим, подружжя вправі розірвати шлюб у встановленому порядку;

повна рівність чоловіка і жінки в особистих і майнових правах і обов'язках у шлюбі та сім'ї;

максимально можливе врахування інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї;

пріоритет сімейного виховання дітей: цей принцип ґрунтується на положеннях Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.01 та міжнародно-правових актів щодо захисту прав дітей про те, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення; тому перевага завжди повинна надаватися сімейним формам виховання дітей;

матеріальна підтримка членів сім'ї, які потребують матеріальної допомоги: закон встановлює аліментні зобов'язання — батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків; подружжя повинно матеріально підтримувати одне одного у разі потреби, а за відмови в такій підтримці той з подружжя, що потребує матеріальної допомоги, має право одержувати утримання від іншого з подружжя в примусовому порядку, якщо останній спроможний його надати, та ін.

Джерелами сімейного права є офіційні форми вираження правових норм, які у сукупності складають сімейне право. Основними джерелами сімейного права України є Конституція України, що визначає основні засади всієї правової системи держави, та Сімейний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 10.01.02. До його прийняття упродовж 30 років діяв Кодекс про шлюб та сім'ю (1970 р.).

Сімейний кодекс України (2002 р.) визначає засади шлюбу, особисті та майнові права і обов'язки подружжя, підстави виникнення, зміст особистих і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів тощо. Він регулює сімейні відносини з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб, утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї, побудови сімейних стосунків на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки, забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку.

Кодекс складається із Загальної та Особливої частин. Загальна частина містить норми, що поширюються на всі сімейні правовідносини. Це — норми про предмет, законодавство, мету і завдання, принципи, суб'єкти сімейних правовідносин тощо. Особлива частина регулює визначені різновиди сімейних відносин: порядок укладення і припинення шлюбу, особисті і майнові відносини подружжя, особисті і майнові правовідносини батьків і дітей, усиновлення, опіку та піклування над дітьми і т. ін.

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Права члена сім'ї має одинока особа. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану. Шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років.

Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

Дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу. Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є особою з інвалідністю I, II чи III групи. Один із подружжя є таким, що потребує

матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом. Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом. Шлюбний договір може бути укладено особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття. Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати. Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги.

Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

Баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу. Повнолітні внуки, правнуки зобов'язані утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу.

Питання до самоконтролю:

1. Надайте загальну характеристику сімейного права України
2. Що таке шлюб?
3. Який шлюбний вік встановлено в Україні.
4. Що таке шлюбний договір:

Рекомендовані джерела

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III
3. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одінцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) - К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.

4. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник
рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.

ТЕМА 5 Господарське право

1. ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ПРИНЦИПИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ВІДНОСИН)

Господарська діяльність – це діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГКУ).

Загальні принципи господарювання (ст. 6 ГКУ):

- 1) забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- 2) свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- 3) вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- 4) обмеження держ. регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- 5) захист національного товаровиробника;
- б) заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Види господарської діяльності в теорії та відповідно до чинного законодавства:

I. Господарська діяльність може здійснюватись:

- 1) як комерційна, підприємницька діяльність – орієнтована на одержання прибутку, який залежить від попиту на ту, чи іншу продукцію)
- 2) як некомерційна господарська діяльність - без мети одержання прибутку, некормеційний ринок повинен стабільно задовольняти потреби, які не повинні залежати від ринкової кон'юктури (охорона здоров'я, освіта, наука, тощо).

II. Виходячи з положень розд. VI, VII ГК можна виокремити такі види господарської діяльності:

1. Господарсько-торговельна діяльність — діяльність, що її здійснюють суб'єкти господарювання у сфері товарного обігу, спрямована на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію через надання відповідних послуг (внутрішня або зовнішня торгівля):

- 1) може вестися суб'єктами господарювання в таких формах: матеріально-технічне постачання і збут; енергопостачання; заготівля; оптова торгівля; роздрібна торгівля і громадське харчування; продаж і передача в оренду засобів виробництва; комерційне посередництво у здійсненні торговельної діяльності та інша допоміжна діяльність із забезпечення реалізації товарів (послуг) у сфері обігу.

2) опосередковується господарськими договорами поставки, контракції сільськогосподарської продукції, енергопостачання, купівлі-продажу, оренди, міни (бартеру), лізингу та іншими договорами.

2. Агентська діяльність — комерційне посередництво, що полягає в наданні комерційним агентом послуг суб'єктам господарювання під час здійснення ними господарської діяльності способом посередництва від імені, в інтересах, під контролем і за рахунок суб'єкта, якого він представляє. Комерційне посередництво є підприємницькою діяльністю. Комерційним агентом може бути суб'єкт господарювання (громадянин або юридична особа), який за повноваженням, що ґрунтується на агентському договорі, здійснює комерційне посередництво.

Не є комерційними агентами підприємці, що діють хоч і в чужих інтересах, але від власного імені.

3. Перевезення вантажів — господарська діяльність, пов'язана з переміщенням продукції виробничо-технічного призначення та виробів народного споживання залізницями, автомобільними дорогами, водними та повітряними шляхами, а також транспортування продукції трубопроводами (перевезення вантажів здійснюють вантажний залізничний транспорт, автомобільний вантажний транспорт, морський вантажний транспорт та вантажний внутрішній флот, авіаційний вантажний транспорт, трубопровідний транспорт, космічний транспорт, інші види транспорту). Суб'єктами відносин перевезення вантажів є перевізники, вантажовідправники та вантажоодержувачі. Допоміжним видом діяльності, пов'язаним з перевезенням вантажів, є транспортна експедиція.

4. Капітальне будівництво — будівництво об'єктів виробничого та іншого призначення, підготовка будівельних ділянок, роботи з обладнання будівель, роботи з завершення будівництва, прикладні та експериментальні дослідження і розробки тощо, які виконуються суб'єктами господарювання для інших суб'єктів або на їх замовлення та здійснюються на умовах підяду.

5. Інноваційна діяльність — діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

6. Фінансова діяльність - включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

7. Фінансове посередництво — діяльність, пов'язана з отриманням та перерозподілом фінансових коштів, крім випадків, передбачених законодавством. Фінансове посередництво здійснюють установи банків та інші фінансово-кредитні організації.

8. Страхування у сфері господарювання — це діяльність, скерована на покриття довготермінових та короткотермінових ризиків суб'єктів господарювання з використанням заощаджень через кредитно-фінансову систему або без такого використання (допоміжною діяльністю у сфері фінансів та страхування є недержавне управління фінансовими ринками, біржові операції з фондовими цінностями, інші види діяльності (посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінювання страхового ризику та збитків, інші види допоміжної діяльності).

9. Комерційна концесія — за договором комерційної концесії одна сторона (праволоділець) зобов'язується надати другій стороні (користувачеві) на строк або без

визначення строку право використання в підприємницькій діяльності користувача комплексу прав, належних правоволодільцеві, а користувач зобов'язується дотримувати умов використання наданих йому прав та сплатити правоволодільцеві обумовлену договором винагороду (договір комерційної концесії передбачає використання комплексу наданих користувачеві прав, ділової репутації і комерційного досвіду правоволодільця в повному обсязі, із зазначенням або без зазначення території використання щодо певної сфери підприємницької діяльності).

10. Зовнішньоекономічна діяльність — господарська діяльність, під час здійснення якої майно та/або робоча сила перетинають митний кордон України.

Крім того, розд. VIII ГК встановлює спеціальні режими господарювання, а саме:

11. Спеціальна (вільна) економічна зона — частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів.

Сферу господарських відносин становлять:

1) господарсько-виробничі - є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

2) організаційно-господарські - відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

3) внутрішньогосподарські відносини - відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Відносини щодо обмеження у здійсненні господарської діяльності, а також перелік видів діяльності, по яких забороняється підприємництво у сфері господарювання регулюються: Конституцією України, ГКУ, законами України загального та спеціального характеру, нормативно-правовими актами Президента України та КМУ, нормативно-правовими актами інших ОДВ та ОМС, а також іншими нормативними актами.

Норми ГКУ розмежовують господарські відносини з іншими видами відносин, а саме:

1) майновими та особистими немайновими, які регулюються Цивільним кодексом України

2) земельними, гірничими, лісовими та водними, які регулюються природо-ресурсними галузями права

3) трудовими, адміністративними, в яких ОДВ або ОМС не є суб'єктами, наділеними господарською компетенцією.

2. ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА СИСТЕМА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА. ПІДПРИЄМНИЦТВО, ЯК СЛАДОВА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

Господарське право — це кодифікована система нормативних актів, основними джерелами якої є закони, підзаконні акти, а також судовий прецедент.

Ознаки господарського права:

1) Зміст — нормативний документ являє собою офіційне джерело правової інформації про чинні права у сфері господарської діяльності

2) Форма – нормативний акт – це офіційний письмовий документ компетентного органу держави, який є джерелом норм господарського законодавства, тобто встановлює, здійснює або припиняє функціонування певних норм (інше кажучи, це юридично-технічна форма встановлення, опублікування і застосування норм права) - норми міжнародного права (рекомендовані міжнародними економічними організаціями в зовнішньоекономічних відносинах та нормативні документи про господарську діяльність в Україні: закони та підзаконні акти.

Предмет господарського права – господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку (підприємництво, а суб'єкти підприємництва - підприємцями).

Мета господарського права:

- 1) систематизація всього нормативного матеріалу з питань господарської діяльності
- 2) вивчення можливостей інтеграції цього конгломерату норм в існуючу правову систему
- 3) трансформація останньої відповідно до завдань її розвитку
- 4) створення передумов по виходу країни з економічної кризи та припинення подальшої криміналізації суспільно-економічних відносин

Методи господарського права – це сукупність способів регулюючого впливу норм господарського права на поведінку суб'єктів господарських правовідносин. Базуються на 2-х принципах:

1) Загальнодозвільний – за цим принципом діють підприємства та підприємці, які самі вибирають напрямки своєї підприємницької діяльності та максимальне використання власних можливостей із використанням державних.

2) Зобов'язуючий – відповідно до цього принципу підприємства повинні виконувати те, що на них покладено законом. Він, в основному, стосується таких суб'єктів, як органи державного управління економікою.

Оскільки господарські правовідносини включають в себе організаційні та майнові елементи, то в господарському законодавстві діють три основні методи правового регулювання:

1 – автономних рішень суб'єктів господарської діяльності – ґрунтується на тому, що підприємства чи підприємці мають право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, які не суперечать законодавству України, тобто вони можуть самостійно: - планувати свою діяльність та - вільно обирати предмети господарських договорів

2 – владних приписів (вимог та вказівок) – діяльність суб'єктів підприємництва підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначених законодавством, а саме: - обов'язковість в дотримання законів здійснення господарської діяльності (ліцензій, квот, інших спеціальних режимів) та - обов'язковість, за необхідності, укладання з державою контрактів

3 – рекомендаційний – держава регулює поведінку суб'єктів господарських правовідносин шляхом рекомендування певних моделей (наприклад, надає зразкові форми договорів щодо окремих видів правовідносин, методичні рекомендації відносно окремих видів діяльності у сфері господарювання).

Система господарського права – це множинність правових положень господарської діяльності, які знаходяться у взаємопов'язаних відносинах, доповнюють та роз'яснюють одна одну, регулюючи нормативно граничну їх діяльність. Як навчальна дисципліна вона складається з 2-х частин:

1) загальна частина - поняття господарського права; - державне регулювання господарської діяльності; - правовий режим підприємницької діяльності; - антимонопольне законодавство; - банкрутство; - систему господарських договорів та відповідальність за їх порушення; - захист прав суб'єктів господарської діяльності.

2) особлива частина - включає правове регулювання окремих видів господарської діяльності: - правове регулювання інтелектуальної власності в господарських відносинах; - правове регулювання цінних паперів та корпоративних прав суб'єктів господарювання та держави; - ціноутворення; - кредитно-розрахункових відносин; - зовнішньоекономічної інвестиційної діяльності; - функціонування спеціальних (вільних) економічних зон та ін.

Поняття підприємницької діяльності та її кваліфікаційні ознаки. Термін «підприємництво» був запозичений з Франції. Він був уведений в економічний лексикон на початку XVIII ст. французьким економістом Рішаром Кантильйоном. Класична економічна теорія при визначенні підприємництва концентрує увагу вирішення питань вилучення максимального прибутку з ресурсів і досягнення рівноваги, а Нетрадиційна економічна теорія пояснює сутність підприємництва з позицій економічної теорії динамічної нерівноваги (спричинена діяльністю новатора-підприємця динамічна нерівновага, яка спрямована на створення нового споживчого попиту, на поліпшення чогось іншого, відмінного від попереднього, що повніше забезпечує потреби. При визначенні теоретичної основи підприємництва чимало провідних економістів світу концентрують увагу на підприємстві як процесі, що відбувається постійно і цілеспрямовано має інноваційний характер).

Загальне теоретичне визначення. Підприємництво – незаборонена законом ініціативна, систематична діяльність приватних осіб (підприємців) і юридичних осіб, що базується на приватній або будь-якій іншій формі власності, спрямовану на отримання прибутку від виробництва товарів, виконання робіт і надання послуг, здійснювану на власний ризик і під свою відповідальність шляхом складання і виконання цивільно-правових договорів. З цього випливає визначення Підприємницької діяльності – як сукупність правомірних вольових дій, які здійснюються професійно, систематично і на свій ризик особою, зареєстрованою як підприємець, з метою одержання прибутку. Легальне визначення підприємництва сьогодні містить ст. 42 Господарського Кодексу України. Так, підприємництво – є самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється підприємцями з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Ознаки підприємницької діяльності випливають з її визначення (нормативно закріплені ознаки):

1) безпосередність і самостійність її здійснення - що кожен підприємець безпосередньо та самостійно вирішує всі питання діяльності свого підприємства, виходячи з економічної вигоди і ринкової кон'юнктури. Саме тому, створення (заснування) суб'єкта підприємницької діяльності – юридичної особи, а також володіння корпоративними правами, за загальним правилом, не є підприємницькою діяльністю. В юридичній літературі, на думку одних учених, термін «самостійність» підкреслює той факт, що втручання в

підприємницьку діяльність органів влади й управління можливе лише у встановлених законом межах. Підприємець починає діяльність на свій розсуд, і здійснює її в своїх інтересах.,

2) систематичність - регулярна, професійна, постійна діяльність суб'єктів підприємництва. У разі ж виникнення спору про систематичність – питання повинне вирішуватися з урахуванням конкретних обставин.

3) ризиковий характер - полягає в тім, що на підприємця покладений тягар можливих несприятливих наслідків (збитків) підприємницької діяльності. Під ризиком слід розуміти можливість наступу певної події, яка викликає майновий збиток.

4) одержання прибутку як головна мета здійснення підприємницької діяльності. Мету одержання прибутку, як ознаку підприємницької діяльності, визнають як законодавець, так і вчені (майже одностайно). Тобто, та чи інша діяльність не може бути віднесена до підприємницької, якщо її метою не є одержання прибутку. Проте якщо прибуток не отриманий, незважаючи на цільове спрямування діяльності на її досягнення, то сам по собі цей факт не може служити підставою для вилучення її з числа підприємницької. Отже, визначальною є наявність саме мети одержання прибутку, а не досягнення її на будь-якому етапі цієї комплексної діяльності. Разом з тим, більшість вчених відмічають, що мета одержання прибутку є основною, але не єдиною метою. Так, поряд з основною метою одержання прибутку, підприємці можуть мати на меті й інше (наприклад, благодійність, задоволення потреб суспільства).

5) здійснення підприємницької діяльності в порядку, встановленому законодавством (легальність). Легальність підприємницької діяльності повинна розглядатись у двох аспектах:

- особа повинна пройти всю процедуру легалізації для того, щоб займатися відповідним різновидом підприємницької діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування);
- підприємці не повинні порушувати норми господарського законодавства, зокрема, антимонопольного тощо.

Отже, відповідно до ст. 45 ГК України підприємництво здійснюється на основі:

- вільного вибору підприємцем видів підприємницької діяльності;
- самостійного формування підприємцем програми діяльності (вибору постачальників і споживачів продукції, що виробляється; залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом; встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону, а також вільного найму працівників);
- комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;
- вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- самостійного здійснення підприємцем ЗЕД; використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

- валютна політика - спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

- зовнішньоекономічна політика - спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

- екологічна політика - забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення.

- соціальна політика - захист прав споживачів, політик заробітної плати і доходів населення, політика зайнятості, політика соціального захисту та соціального забезпечення.

ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.

В теорії господарського права виділяють правові форми здійснення державного регулювання економіки, тому, виходячи з цього, у своїй діяльності суб'єкти господарювання враховують показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.

Згідно з ст. 1 ЗУ від 23.03.2000 р. «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» основними формами державного планування господарської діяльності є Державна програма економічного та соціального розвитку України, Державний бюджет України, а також інші державні програми з питань економічного і соціального розвитку, порядок розробки, завдання та реалізація яких визначаються законом про державні програми (ч. 3 ст. 11 ГК).

Державна Програма економічного і соціального розвитку України — це документ, в якому визначаються цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгоджена і комплексна система заходів органів законодавчої і виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економічного і соціального розвитку, а також характеризуються очікувані зміни у стані економіки та соціальної сфери.

Державний бюджет можна визначити як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади.

Державна цільова програма — це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Державні цільові програми поділяються на:

1) загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (далі — загальнодержавні програми) — це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;

2) інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки (завдання та реалізація їх визначаються законом про державні програми (ч. 3 ст. 11 ГК).

ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД І КОНТРОЛЬ В СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ.

Правові форми державного регулювання економіки:

- управління — як правова форма державного регулювання економіки — означає прийняття компетентним органом юридично значущих рішень для суб'єктів господарювання з оперативних питань господарського життя (державна реєстрація суб'єктів господарювання, ліцензування певних видів господарської діяльності, встановлення лімітів використання природних ресурсів, ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій тощо);

- контроль — як правова форма державного регулювання економіки — це сукупність організаційно-технічних і правових заходів, спрямованих на визначення компетентними органами ступеня відповідності фактичних напрямів і результатів діяльності суб'єктів господарського життя встановленим державою правилам, нормам і нормативам, а також виявлення порушень в діяльності цих суб'єктів, вжиття заходів щодо їх усунення, в тому числі застосування господарсько-правових санкцій.

- нормативне регулювання — як правова форма державного регулювання економіки — означає встановлення компетентними державними органами правил здійснення господарської діяльності. Воно здійснюється шляхом визначення правового статусу суб'єктів господарювання, правового режиму їхнього майна; правових засад і гарантій підприємництва; правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання; порядку укладання та виконання господарських договорів, заходів майнової відповідальності за порушення у здійсненні господарської діяльності; засад зовнішньоекономічної діяльності та митної справи тощо.

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Перелік основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання визначено в ч. 2 ст. 12 ГК. До нього входять:

- державне замовлення;
- ліцензування, патентування і квотування;
- сертифікація та стандартизація;
- застосування нормативів та лімітів;
- регулювання цін і тарифів;
- надання інвестиційних, податкових та інших пільг;
- надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю) визначені ЗУ від 05.04.2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності».

Відповідно до ст. 19 ГК держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання у таких сферах:

- збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин — за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності
- фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин — за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, додержанням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни;
- цін і ціноутворення — з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги;
- монополізму та конкуренції — з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства;

- земельних відносин — за використанням і охороною земель; водних відносин і лісового господарства — за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів;

- виробництва і праці — за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності;

- споживання — за якістю і безпечністю продукції та послуг;

зовнішньоекономічної діяльності — з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки.

5. ЗАХИСТ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ВИПАДКУ ЇХ ПОРУШЕННЯ

ОДВ і посадові особи, уповноважені здійснювати державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю, їх статус та загальні умови і порядок здійснення контролю і нагляду визначаються законами.

Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб при здійсненні ними державного контролю та нагляду забороняються.

ОДВ і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно і оперативно, дотримуючись вимог законодавства, поважаючи права і законні інтереси суб'єктів господарювання.

1. Суб'єкт господарювання має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через тридцять днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом.
2. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які проводили інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

1. Усі суб'єкти господарювання зобов'язані здійснювати первинний (оперативний) та бухгалтерський облік результатів своєї роботи, складати статистичну інформацію, а також надавати відповідно до вимог закону фінансову звітність та статистичну інформацію щодо своєї господарської діяльності, інші дані, визначені законом.
2. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом

Види та організаційні форми підприємств встановлені статтею 63 ГК, а саме:

1. Залежно від форм власності:

1) приватне підприємство - діє на основі приватної власності громадян чи СГ (юр.особи). Закон не висуває будь-яких вимог до статутного капіталу приватного підприємства. Структура корпоративного управління і режим майна приватного підприємства визначаються його засновниками на власний розсуд.

2) підприємство колективної власності - діє на основі колективної власності засновника (засновників) – означає, що підприємство належить колективу співвласників (засновників, учасників), які діють як один суб'єкт права такої. Правосуб'єктність власника (в даному разі колективну або групу власників, організованих в колективне підприємство з правами юр.особи) реалізується через юр.особу – підприємство, яке володіє, користується і розпоряджається майном відповідно до свого статуту. Економічне поняття - окреслює відносини з приводу приналежності матеріальних та інших благ організованій групі людей (колективу), тобто уявляє собою колективну форму присвоєння цих благ.

3) комунальне підприємство - діє на основі комунальної власності територіальної громади. Може здійснювати виробничу, науково-дослідну та комерційну діяльність із метою одержання відповідного прибутку (доходу).

4) державне підприємство - діє на основі державної власності. У державній власності є майно, в тому числі грошові кошти, яке належить державі Україна. Віж імені та в інетерсах держави Україна право вланості здійснюють відповідно органи державної влади.

5) підприємство, засноване на змішаній формі власності - на базі об'єднання майна різних форм власності

б) підприємство з іноземними інвестиціями – підприємство корпоративного типу, засновником (засновниками) та/або учасником (учасниками) якого (крім, резидентів) є іноземний інвестор (інвестори), а частка іноземних інвестицій у статутному фонді (складає і йому майні) підприємства становить не менш як 10%.

7) іноземне підприємство - в статутному фонді якого іноземна інвестиція становить 100%. Засновниками можуть бути тільки іноземні інвестори. Може бути інтарним чи корпоративним

2. Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду:

1) унітарні - створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства (державні, комунальні, підприємства, що засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника).

2) корпоративні - утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання

майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства (кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб). Особливості правового статусу унітарних і корпоративних підприємств встановлюються ГКУ та іншими законодавчими актами.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрити поняття господарської діяльності.
2. Які існують види господарської діяльності за нормами ГКУ?
3. Розкрити поняття господарського права, його системи?
4. На які групи поділяється основна мета господарського права?
5. За якими принципами функціонує господарське право?
6. Поняття та основні засади державного регулювання господарської діяльності;
7. Економічна політика держави та основні засоби її реалізації з боку держави;
8. Методи впливу на суб'єктів господарської діяльності

Рекомендовані джерела

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV
3. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одінцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) - К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.
4. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.

ТЕМА 6. Кримінальне право

Кримінальний кодекс України - це прийнятий Верховною Радою України нормативно-правовий акт, у якому встановлені підстави і принципи кримінальної відповідальності, злочинність і караність діянь, підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Чинний КК було прийнято 5 квітня 2001 року. КК набрав чинності з 1 вересня 2001 року.

Для КК характерно: а) він приймається лише Верховною Радою України (хоча існує гіпотетична можливість прийняття КК і референдумом); б) лише в КК визначається злочинність і караність діянь; в) тільки на підставі КК призначається покарання або ж особа звільняється від кримінальної відповідальності і покарання.

КК утворюють чотири складових: 1. Загальна частина КК. 2. Особлива частина КК. 3. Прикінцеві та перехідні положення. 4. Додаток «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком» .

Загальна частина КК складається з 15 розділів.

Особлива частина КК складається з 20 розділів.

Прикінцеві та перехідні положення складаються з 2 розділів.

Додаток «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком». В цьому Переліку вказано на види майна та предмети, які не можуть бути конфісковані за вироком суду.

Структура кримінально-правової норми Особливої частини КК. Кримінально-правова норма Особливої частини КК вміщує в собі диспозицію та санкцію (роль гіпотези статті Особливої частини КК виконує диспозиція).

Диспозиція - це частина статті Особливої частини КК, у якій визначено певне діяння як злочин. Наприклад, в ч. 1 ст. 383 КК диспозиція виражена словами: «Завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину». Є п'ять видів диспозицій:

1. Проста диспозиція - це така диспозиція, у якій лише названо злочин, без розкриття його суті.

2. Описувальна диспозиція - це така диспозиція, у якій описуються основні ознаки злочину.

3. Бланкетна диспозиція - це така диспозиція, у якій для розуміння її змісту дається відсилання до інших нормативно-правових актів (не КК).

4. Посилальна диспозиція - це така диспозиція, яка для розуміння її змісту відсилає до іншої статті КК, її частини чи пункту.

5. Змішана диспозиція - це така диспозиція, в якій наявні кілька з названих вище видів диспозицій.

Санкція - це частина статті Особливої частини КК, у якій визначено вид і розмір покарання. Є такі види санкцій:

1) відносно визначена санкція - це така санкція, у якій вказано на вид покарання та його верхню і нижню межі. Відносно визначених санкцій є два види: а) у якій вказано на вид покарання та на вищу і на нижню його межі. б) у якій вказано вид покарання та розмір його верхньої межі.

2) альтернативна санкція - це така санкція, у якій вказано два чи більше видів покарання, з яких суд вибирає одне.

Чинність КК в просторі Чинність КК в просторі базується на трьох принципах: принцип територіальності, принцип громадянства, універсальний принцип.

Принцип територіальності означає, що особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Інакше кажучи, КК є чинним на всій території України. Територію України складають: сухопутна територія в межах державного кордону; водна територія; повітряний простір в межах державного кордону; надра в межах державного кордону; військові судна України, де б вони не перебували; цивільні судна під прапором України у відкритому просторі.

Зазначимо, що чинність КК поширюється також на: континентальний шельф; 200-мильна економічна зона; належні Україні підводні кабелі та трубопроводи; належна Україні станція в Антарктиді; належні Україні об'єкти в космосі.

Принцип громадянства - Означає, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 7 КК).

Універсальний принцип. Означає, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені КК тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Злочин - це вчинок людини. Йому притаманні всі ті об'єктивні і суб'єктивні ознаки, які характеризують поведінку людини. Це фізичні властивості (рух або утримання від нього); психологічні властивості (наявність свідомості, волі, певної мотивації поведінки, його цілеспрямованість або спонтанність).

Злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Наведене у ч. 1 ст. 11 поняття злочину містить вказівку на такі обов'язкові ознаки злочину:

- злочином є лише діяння (дія або бездіяльність);
- це діяння має бути скоєно суб'єктом злочину;
- воно має бути винним;
- діяння повинно бути суспільно небезпечним;
- воно повинно бути передбачено чинним КК.

Останнє передбачає, що обов'язковою ознакою злочину є також кримінальна караність. Відсутність хоча б одного з цих ознак вказує на відсутність злочину.

Кримінальна відповідальність настає лише за наявності вини, яка впливає зі ст. 62 Конституції України. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК України).

Склад злочину - це правове поняття злочину. Склад злочину - це реальна система ознак, що склалася в умовах застосування кримінального законодавства.

Головні риси складу злочину полягають у наступному:

1) склад злочину являє собою певну сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, які визначають конкретне суспільно небезпечне діяння як злочинне;

2) сукупність таких ознак наводиться тільки в кримінальному законі;

- 3) перелік складів злочинів, передбачених законом, є вичерпним;
- 4) наявність складу злочину веде до кримінальної відповідальності за скоєний злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 КК України «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом». В цій нормі визначається найважливіше значення злочину для законності та обґрунтованості кримінальної відповідальності: тільки сукупність усіх передбачених законом ознак складу (і ніякі інші обставини) може бути підставою кримінальної відповідальності.

У злочинах з так званим матеріальним складом може бути встановлено причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідком суспільно небезпечним наслідком. Наприклад, при розголошенні комерційної таємниці (ст. 232 КК) обов'язково встановлення причинного зв'язку між фактом такого розголошення та заподіянням суб'єкту господарської діяльності істотної шкоди. У злочинах з формальним складом причинний зв'язок між Дією і суспільно небезпечним наслідком не обов'язкова. Наприклад, при зґвалтуванні (ч. 1 ст. 152) факт статевих зносин пов'язується лише із застосуванням фізичного насильства і не залежить від того, доведені статеві зносини до закінчення статевого акту чи ні, або від інших наслідків.

Кримінальний закон передбачає також два види необережності: злочинну самовпевненість і злочинну недбалість. При злочинній самовпевненості особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно, без достатніх на те підстав, розраховує на їх запобігання. При злочинній недбалості особа, яка вчинила злочин, не передбачає суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була передбачати настання таких надалі і могла їх передбачити.

Бувають випадки, коли особа, здійснюючи те чи інше діяння, не тільки не передбачає його суспільно небезпечних наслідків, але не повинна і не могла їх передбачити. Така ситуація іменується в кримінальному праві випадком, або казусом, і виключає кримінальну відповідальність.

Стадії вчинення злочину - це певні етапи його здійснення, які істотно відрізняються між собою ступенем реалізації злочинного наміру, характером діяння (дії або бездіяльності) і моментом його закінчення. Кожна стадія вчинення злочину повинна являти собою саме суспільно небезпечне діяння. Не є стадіями вчинення злочину той або інший факт прояву свідомості особистості (його думки і наміри). Це ще не є діянням, в якому об'єктивується умисел.

Стадії скоєння злочинів є різновидом цілеспрямованої діяльності, що охоплює етапи реалізації злочинного умислу, досягнення певної мети.

Відповідно до статті 13 КК України визнаються злочинними і караними три стадії вчинення злочину:

- 1) підготовка до злочину;

2) замах на злочин, що разом з готуванням до злочину становлять незакінчений злочин;

3) закінчене злочин.

Злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови. Злочинна діяльність одного виконавця приєднується до діяльності іншого в процесі вчинення злочину. Змова має місце не до початку, а в ході злочину.

Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб має місце, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь домовилося про спільне його вчинення. Головним тут є попередня змова співучасників про спільне вчинення злочину. Цей змова може відбутися як до здійснення злочину, так і безпосередньо перед його вчиненням. Вчинення злочину організованою групою можливо, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше осіб, які заздалегідь зорганізувалися у стійке об'єднання саме для вчинення злочину або злочинів. Ця група об'єднана єдиним планом, в якому присутні розподіл функцій, зрозумілість цього плану всіма учасниками групи.

На відміну від усіх випадків вчинення злочину злочинною організацією визнається, якщо воно вчинене стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (три і більше). Члени або структурні об'єднання злочинної організації організуються для скоєння особливо тяжких або тяжких злочинів. Злочинними організаціями визнаються банди, терористичні організації, воєнізовані або збройні формування. У КК України передбачено заохочувальні норми, що звільняють від відповідальності учасників злочинної організації у разі виходу з неї, добровільного повідомлення органам влади про її діяльність, сприяння у викритті злочинців.

Кваліфікація злочинів – поділ злочинів на певні групи, залежно від визначених у кримінальному законодавстві ознак, які впливають на покарання особи визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Стаття 12 КК України встановлює:

1. У залежності від ступеня тяжкості злочину поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

2. Злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання.

3. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

4. Важким злочином є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше десяти років.

5. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

Згідно зі ст. 12 КК критерієм класифікації злочинів є ступінь їх тяжкості, яка характеризує обсяг (кількість) суспільної небезпеки злочинів, які

посягають на один і той самий об'єкт і заподіюють йому шкоду одного і того ж виду - фізичний, майновий, організаційний, психологічний і т.п.

У практиці застосування КК класифікація злочинів залежно від ступеня тяжкості важлива для:

1) визначення дії закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України іноземцями та особами без громадянства, які постійно не проживають в Україні (ст. 8); рішення відповідно до міжнародних договорів України питання про видачу особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину (ст. 10); встановлення підстав кримінальної відповідальності за готування до злочину (ст. 14), визначення поняття злочинної організації (ст. 28);

2) встановлення обставин, що виключають злочинність діяння, зокрема, у випадку виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, а також визначення міри покарання особі, що виконував спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження або розкриття їх злочинної діяльності, і вчинила певний особливо тяжкий або тяжкий злочин (ст. 43);

3) встановлення підстав і умов звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45), примиренням винного з потерпілим (ст. 46), передачею особи на поруки (ст. 47), зміною обстановки (ст. 48); визначення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, умов, за яких перебіг давності зупиняється, а також вирішення питання про застосування строку давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі (ст. 49) ; визначення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх (ст. 106);

4) застосування покарання у вигляді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, конфіскації майна, а також довічного позбавлення волі (ст. 54, 59, 64); застосування покарання щодо неповнолітніх у вигляді позбавлення волі на певний строк (ст. 102);

5) призначення покарання, зокрема більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69); покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків (ст. 70, 71);

6) встановлення підстав і умов звільнення від покарання та його відбування, зокрема: звільнення від покарання особи, яка з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною (ст. 74); звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79); звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, а також визначення підстав, за яких перебіг давності припиняється (ст. 80) ; умовно-дострокового звільнення від відбування покарання (ст. 81); заміни невідбутої

частини покарання більш м'яким (ст. 82); звільнення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі жінок, які завагітніли або народили дітей під час відбування покарання (ст. 83); звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності з застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97); звільнення неповнолітніх від покарання з застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105); встановлення строків виконання обвинувального вироку щодо неповнолітніх (ст. 106); умовно-дострокового звільнення неповнолітніх від відбування покарання (ст. 107);

7) встановлення строків погашення судимості (ст. 89), в тому числі у відношенні неповнолітніх (ст. 108);

8) визначення підстав кримінальної відповідальності за створення злочинної організації (ст. 255), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372), завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383), завідомо неправдиве показання (ст. 384), приховування злочину (ст. 396) та деяких інших (наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 395, може бути тільки особа, щодо якої встановлено адміністративний нагляд. Згідно ж із законодавством України такий нагляд встановлюється, зокрема, щодо осіб, засуджених до позбавлення волі за тяжкі злочини).

Злочин - це суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння.

Можна виділити три головні ознаки злочину:

- 1) суспільна небезпека дії;
- 2) винність;
- 3) передбачення діяння в законі про кримінальну відповідальність.

Перші дві ознаки - суспільна небезпека і винність - є матеріальними, що розкривають соціально-психологічну природу злочину; третій - формальний, який відображає юридичну природу злочину, тобто його протиправність.

Таким чином, злочин - це суспільно небезпечне, винне, протиправне і кримінально каране діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Також в даній роботі були розглянуті види злочинів. По тяжкості злочинів, виділяють:

- 1) злочини невеликої тяжкості;
- 2) злочини середньої тяжкості;
- 3) тяжкі злочини;
- 4) особливо тяжкі злочини.

Також всі злочини поділяються на закінчені та незакінчені. У даній класифікації виділяє три стадії вчинення кримінально караного діяння:

- 1) готування до злочину;
- 2) замах на злочин;
- 3) закінчений злочин.

Як уже зазначалось, основною й обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є вина. Принцип, відповідно до якого кримінальна відповідальність можлива лише за наявності вини, сформульований у ст. 62

Конституції України. У ній зазначено: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

Це конституційне положення конкретизується у статтях 24, 25 Загальної частини КК та в статтях Особливої частини КК. Воно свідчить про недопустимість у вітчизняному кримінальному праві

об'єктивного ставлення у вину, тобто покладення відповідальності за заподіяні суспільно небезпечні наслідки за відсутності вини особи, яка їх заподіяла.

Поняття вини визначається у законі. У ст. 23 КК сказано, що «виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності».

Основними категоріями, які характеризують вину, є її зміст, сутність, форма та ступінь.

Аналіз цих категорій дозволяє глибше пізнати інститут вини в кримінальному праві. Такий аналіз має велике практичне значення як для законодавчого визначення вини, так і для його застосування на практиці.

Зміст вини - це сукупність психічних елементів, у яких відображаються об'єктивні ознаки злочину, які виражають певне ставлення особи до цих ознак. Тобто, вона характеризує відображення у психіці (свідомості) особи фактичних ознак, які характеризують об'єкт і об'єктивну сторону. Зміст вини - це зміст умислу або необережності при вчиненні конкретного злочину.

Сутність вини полягає у негативному ставленні особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Форма вини характеризує певний зв'язок психічних ознак, які складають зміст вини, з об'єктивними ознаками злочину. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини — умисел (ст. 24 КК) і необережність (ст. 25 КК).

З аналізу статей 24 та 25 КК випливає, що визначення форми вини базується на поєднанні ознак інтелектуального та вольового моментів. Ці ознаки, у свою чергу, пов'язані з ознаками об'єктивної сторони складу злочину - дією (бездіяльністю) і наслідками.

Отже, кожна форма вини включає в себе ознаки, які характеризують свідомість і волю особи. Перші з цих ознак називаються інтелектуальними, а другі - вольовими ознаками. Різні співвідношення інтелектуальних і вольових ознак психічної діяльності особи при вчиненні нею злочину дає можливість конструювати різні форми вини та її види.

Ступінь вини - це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного.

Ступінь вини суб'єкта визначається: 1) суспільною небезпечністю вчиненого діяння; 2) особливостями психічного ставлення винного: формою вини, характером умислу або необережності; 3) мотивом і метою злочину; 4) обставинами, що характеризують

особу винного; 5) причинами злочину та умовами, що вплинули на формування злочинного умислу або на допущення особою необережності.

Встановлюючи вину, необхідно виходити із її об'єктивного існування в реальній дійсності. Відсутність вини означає відсутність суб'єктивної сторони, а отже, - складу злочину. Правильне визначення форми і ступеня вини є запорукою правильної кваліфікації злочину і визначення адекватної та справедливої міри покарання за вчинене.

Умисел та його види.

Відповідно до закону (ч. 1 ст. 24 КК) умисел буває двох видів: прямий і непрямий. Прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (ч. 2 ст. 24 КК).

Інтелектуальний момент прямого умислу включає: а) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності); б) передбачення його суспільно небезпечних наслідків. Вольовий - в бажанні настання злочинних наслідків.

Усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння включає: а) усвідомлення фактичного характеру вчиненого діяння і б) усвідомлення його шкідливості для охоронюваних законом про кримінальну відповідальність суспільних відносин (конкретних інтересів суспільства). Очевидно, що, не усвідомлюючи фактичну сторону свого діяння, особа не може усвідомлювати і його суспільно небезпечний характер. Так, при вчиненні крадіжки особа усвідомлює, що таємно викрадає чуже майно (фактична сторона діяння), а також усвідомлює, що цим вона порушує право власності потерпілого (соціальний зміст діяння).

Закон обмежує **інтелектуальний момент** усвідомленням лише суспільної небезпечності діяння і не вимагає усвідомлення винним його протиправності. Кримінальне право ґрунтується на конституційному принципі, згідно з яким незнання закону не звільняє особу від кримінальної відповідальності (ст. 68 Конституції України). Слід зазначити, що усвідомлення протиправності діяння у багатьох випадках може обумовлюватись очевидною небезпечністю діяння. Це, насамперед, стосується умисних злочинів, які є досить поширеними і є кримінально караними у більшості країн світу (убивств, викрадення, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень тощо).

Передбачення настання суспільно небезпечних наслідків означає передбачення винним тих шкідливих змін, які настануть у суспільних відносинах при вчиненні ним суспільно небезпечного діяння.

Передбачення при прямому умислі включає усвідомлення як можливості, так і неминучості настання відповідних злочинних наслідків.

Передбачення можливості настання вказаних наслідків означає, що ці наслідки в силу якихось причин можуть і не настати. Так, стріляючи з великої відстані, винний передбачає лише можливість настання смерті потерпілого, бо може промахнутися.

Передбачення неминучості їх настання означає, що усвідомленням винного виключаються будь-які обставини, у зв'язку з якими бажані наслідки можуть не настати (скажімо, винний вчиняє прицільний постріл із близької відстані у голову своєї жертви і передбачає неминучість смерті потерпілого).

Ознаки умислу, вказані у ст. 24 КК, характерні для злочинів із матеріальним складом, необхідними ознаками об'єктивної сторони яких є настання певних суспільно небезпечних наслідків і наявність причинового зв'язку між діями особи й наслідками, що настали. Отже, при вчиненні цих злочинів винний передбачає не лише суспільно небезпечні наслідки, але й у загальних рисах - розвиток причинового зв'язку між діями і злочинним наслідком. Слід зазначити, що особі ставиться у вину настання не будь-яких шкідливих наслідків, а лише тих, які є ознаками об'єктивної сторони відповідного складу злочину (наприклад, при вбивстві - смерть потерпілого).

У злочинах із формальним складом, який не передбачає як необхідну ознаку певних суспільно небезпечних наслідків, змістом прямого умислу є усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності) та бажання його вчинити.

Ознака вольового моменту прямого умислу характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків. Це бажання передбачає цілеспрямовану діяльність винного. Найчастіше особа прагне у такому разі досягти будь-якої мети, задовольнити ту чи іншу потребу.

Непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (ч. 3 ст. 24 КК).

Інтелектуальний момент прямого умислу, як і непрямого, включає: а) усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння (дії або бездіяльності); б) передбачення його суспільно небезпечних наслідків.

Отже, виходячи із законодавчого визначення прямого й непрямого умислу, можна зробити висновок, що обидві ознаки інтелектуального моменту при непрямому умислі ті ж самі, що й при прямому умислі (вони збігаються). Тому суть відмінності непрямого умислу від прямого - у змісті його вольової ознаки (ознаки вольового моменту).

Особливість вольової ознаки непрямого умислу полягає у тому, що особа хоча і не бажає, але свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків.

При свідомому допущенні характерні для непрямого умислу злочинні наслідки не є ні метою дій винного, ні засобом її досягнення. Ці наслідки є побічним результатом діяння винного, спрямованого на іншу злочинну або незлочинну мету.

В окремих випадках свідоме допущення злочинних наслідків може проявлятися у безпідставному розрахунку на їх ненастання. Але розрахунок і надії винного в таких випадках є абстрактними, вони не мають належного обґрунтування.

Поділ умислу на прямий і непрямий має важливе значення для кваліфікації злочинів та індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, а також для відмежування замаху на злочин від закінченого злочину.

Теорія кримінального права і судова практика, крім прямого та непрямого умислу, виділяють інші види умислу, які за певних обставин також можуть мати кримінально правове значення. Так, за часом виникнення й формування відрізняють умисел заздалегідь обдуманий і такий, що виник раптово.

Заздалегідь обдуманий умисел характеризується тим, що у такому випадку намір вчинити злочин і сам злочин відокремлені один від одного певним проміжком часу. Протягом цього часу суб'єкт обдумує плани і способи вчинення злочину (місце, час, знаряддя й засоби вчинення злочину тощо).

Умисел, що виник раптово, формується безпосередньо перед самим початком вчинення злочину і відразу ж реалізується.

Окремим видом умислу, що виник раптово, є афективний, тобто такий, що виникає у процесі сильного душевного хвилювання під впливом афекту, раптово під впливом тих чи інших обставин, найчастіше внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого. Так, умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження, які були вчинені у стані сильного душевного хвилювання, виділені законом про кримінальну відповідальність у самостійні склади злочинів за пом'якшуючих обставин (статті 116 і 123 КК).

За ступенем визначеності, уявлення винного про суспільно небезпечні наслідки вчиненого ним діяння умисел поділяється на визначений та невизначений.

Визначений умисел характеризується тим, що особа чітко уявляє собі характер і розмір наслідків вчиненого нею діяння. При цьому визначений умисел може бути простим (коли винний передбачає настання одного злочинного наслідку) або альтернативним (коли винний передбачає можливість настання двох або більше, але індивідуально визначених наслідків). Так, при заподіянні проникаючого поранення черевної порожнини потерпілому винний однаковою мірою передбачає й бажає настання смерті або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

При **невизначеному умислі** злочинні наслідки хоча й передбачаються винним, але не є конкретизованими. Це може мати місце при посяганні на життя й здоров'я потерпілого такими знаряддями й засобами, застосування яких може привести до різних наслідків. Наприклад, при нанесенні ударів потерпілому палицею або ногами по голові винний може спричинити різні наслідки - від смерті до легкого тілесного ушкодження. Відповідальність у таких випадках настає за шкоду, яка фактично заподіяна.

Необережність та її види

Необережність є особливою формою психічного ставлення винного до шкідливих наслідків вчиненого ним діяння. Переважна більшість складів необережних злочинів є матеріальними. При вчиненні необережних злочинів неможливі готування, замах та співучасть.

Закон (ч. 1 ст. 25 КК) передбачає два види необережності: 1) злочинну самовпевненість та 2) злочинну недбалість.

Необережність є **злочинною самовпевненістю**, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення (ч. 2 ст. 25 КК).

Злочинна самовпевненість включає в себе ознаки, які віднесені до інтелектуального та вольового моментів.

Ознака інтелектуального моменту (інтелектуальна ознака) полягає у передбаченні особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності).

За законодавчим формулюванням злочинної самовпевненості, її інтелектуальна ознака зближується з ознакою інтелектуального моменту умислу. Як умисел, так і злочинна самовпевненість передбачають настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння.

Але передбачення суспільно небезпечних наслідків при злочинній самовпевненості має свої відмінності від передбачення при умислі. Якщо при умислі передбачається як можливість, так і неминучість настання суспільно небезпечних наслідків, то при злочинній самовпевненості може йти мова лише про передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Передбачення неминучості настання суспільно небезпечних наслідків виключає розрахунок на їх відвернення. Тому не випадково, що у законодавчому формулюванні прямого й непрямого умислу мова йде про передбачення суспільно небезпечних наслідків (частини 2 та 3 ст. 24 КК), а при визначенні злочинної самовпевненості в законі вказується на передбачення лише можливості настання суспільно небезпечних наслідків (ч. 2 ст. 25 КК).

Другою особливістю передбачення при злочинній самовпевненості є те, що наслідки при цьому виді необережної форми вини передбачаються лише в абстрактній, загальній формі.

При злочинній самовпевненості винний передбачає, що діяння, подібні до вчиненого ним, взагалі призводять до суспільно небезпечних наслідків, проте вчинена саме ним дія (бездіяльність) не повинна в даному конкретному випадку спричинити таких наслідків. Тому, діючи у відповідній конкретній обстановці, особа не усвідомлює реального розвитку причинового зв'язку між своєю поведінкою і наслідками, хоча й могла б це зробити при більшій концентрації й мобілізації своїх психічних можливостей.

На відміну від визначення умислу, при визначенні злочинної самовпевненості закон не містить характеристики психічного ставлення особи до вчиненого нею діяння (дії або бездіяльності). З цього питання в теорії кримінального права є різні точки зору. Одні автори вважають, що при злочинній самовпевненості особа усвідомлює суспільну небезпеку своєї дії або бездіяльності¹. Інші вважають, що ознакою самовпевненості є не позитивне усвідомлення суспільної небезпеки, а обов'язок і можливість такого усвідомлення. Особа, діючи (не діючи) певним чином і усвідомлюючи

фактичну сторону свого діяння, не оцінює свою поведінку як суспільно небезпечну, оскільки нейтралізує небезпеку (у своїй свідомості) обставинами, котрі здатні, на її думку, запобігти можливості настання суспільно небезпечних наслідків¹. Остання точка зору видається нам більш обґрунтованою.

Вольова ознака полягає у легковажному розрахунку на відвернення суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності). У цьому її суттєва відмінність від вольової ознаки прямого й непрямого умислу. При цьому особа розраховує на цілком реальні обставини, котрі за своїми властивостями мають здатність відвернути настання наслідків.

Обставини, на які розраховує суб'єкт, можуть бути різного характеру. Вони можуть стосуватися особи і діяльності самого винного (наприклад, розрахунок на свій досвід, знання тощо), а також стосуватися діяльності інших осіб, сил природи, впливу обстановки, за якої вчинюються ті чи інші діяння, фізичних або хімічних законів тощо. Але за конкретних обставин ці чинники або не діють, або неспроможні змінити хід подій. Вина особи й полягає у тому, що її розрахунок виявився неправильним (легковажним) і не забезпечив відвернення суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, особа при злочинній самовпевненості недооцінює шкідливості своїх дій та переоцінює ті обставини, які, на її думку, здатні відвернути шкоду.

Другою різновидністю необережної форми вини є злочинна недбалість. Необережність є **злочинною недбалістю**, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була й могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК).

Закон, передбачаючи вину у виді злочинної недбалості, не вказує, яким повинно бути ставлення особи до самого діяння, що призвело до настання суспільно небезпечних наслідків. Виходячи з того, що при злочинній недбалості особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків, необхідно зробити висновок, що винний не усвідомлює й суспільної небезпеки свого діяння, яке потягло шкідливі наслідки.

Таким чином, **інтелектуальна ознака** злочинної недбалості характеризується відсутністю у особи усвідомлення суспільної не-

безпеки вчинюваного нею діяння (дії або бездіяльності), а також відсутністю передбачення можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Тому сутність вини у цьому випадку полягає не в інтелектуальній ознаці, а у вольовій ознаці, оскільки лише у зв'язку з вольовою ознакою це психічне ставлення отримує кримінально-правову оцінку.

Законодавче визначення вольової ознаки злочинної недбалості пов'язане з двома критеріями - об'єктивним («повинна була») і суб'єктивним («могла їх передбачити») - мається на увазі передбачити настання шкідливих наслідків).

Об'єктивний критерій злочинної недбалості - це обов'язок конкретної особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків своїх дій, які потребують дотримання заходів обережності. Це можуть бути як елементарні заходи, які виникають у процесі безпосереднього спілкування людей, так і складні, наприклад, вимоги безпеки при здійсненні професійної

діяльності. Обов'язок бути уважним і обачливим при здійсненні певних дій на особу покладають: закон, службове становище, фах, родинні стосунки, правила суспільного співжиття тощо. Об'єктивним цей критерій називають тому, що він однаковий для всіх і не залежить від особливостей суб'єкта.

У деяких західноєвропейських юридичних школах такий критерій вдало називають критерієм «середньої людини». Мається на увазі те, що у конкретної особи наявність можливостей передбачення настання шкідливих наслідків свого діяння визнається тоді, коли за даних обставин ці наслідки змогла б передбачити «середня розсудлива людина», або, якщо це стосується сфери спеціальних знань, - «середній спеціаліст», який володіє звичною для даної професії кваліфікацією («середній лікар», «середній інженер» тощо).

Відсутність обов'язку для особи передбачити можливість настання суспільно небезпечних наслідків (об'єктивного критерію) означає відсутність у її діянні злочинної недбалості.

Проте, встановлення одного лише об'єктивного критерію ще не перетворює відповідне психічне ставлення у злочинну недбалість. Для цього вимагається обов'язкове встановлення ще й суб'єктивного критерію. Вирішальне значення тут має встановлення фактичної можливості особи передбачити вказані у законі наслідки. Ця можливість пов'язується вже з індивідуальними властивостями конкретної особи. Мається на увазі, що особа з її індивідуальними здібностями, розвитком, кваліфікацією та особливостями обставин, за яких було вчинене суспільно небезпечне діяння, могла передбачити настання шкідливих наслідків.

Отже, основною і обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кожного злочину є вина особи.

Відповідно до ст. 23 КК, **виною є психічне ставлення особи до вчинюваного діяння, передбаченого КК та його наслідки, виражені у формі умислу або необережності.**

Форми вини – це завжди умисел або необережність. Лише за наявності вини особи щодо вчиненої нею дії (бездіяльності) можна говорити про склад злочину як підставу кримінальної відповідальності. Вина – це лише психічне ставлення особи до злочинного діяння, яке вона вчиняє

Кримінальна відповідальність - юридична відповідальність, яка настає за вчинення суспільно-небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбаченого „Кримінальним кодексом України“. Суб'єктами кримінальної відповідальності можуть бути лише фізичні осудні особи. Юридичні особи не можуть нести кримінальної відповідальності. За законодавством України кримінальна відповідальність за вчинення злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності може бути покладена як на громадян України, так і на іноземців та осіб без громадянства. Кримінальна відповідальність застосовується у формі кримінального переслідування, а в разі засудження суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності - у формі покарання.

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і

полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність: особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувачувальним вироком суду. При призначенні покарання суд може визначити обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання засудженого. Перелік таких обставин наведено в табл.

До осіб, визнаних у вчиненні злочину в сфері зовнішньоекономічної діяльності, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- покарання, не пов'язані з обмеженням і позбавленням волі;
- покарання, пов'язані з обмеженням і позбавленням волі. Всі покарання в сфері зовнішньоекономічної діяльності

об'єднані в три групи:

- основні - громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі;
- додаткові - позбавлення спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна;
- змішані - такі, що можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові - штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю.

Обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання засудженого за злочини в сфері зовнішньоекономічної діяльності

Обставини, які пом'якшують покарання	Обставини, які обтяжують покарання
<ol style="list-style-type: none"> 1. З'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину. 2. Добровільне відшкодування завданого збитку або усунення зало діяної шкоди. 3. Вчинення злочину неповнолітнім. 4. Вчинення злочину жінкою в стані вагітності. 5. Вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних та інших обставин. 6. Вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність. 7. Вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів. 2. Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою. 3. Вчинення злочину на ґрунті 1 расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату. 4. Вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку. 5. Тяжкі наслідки, завдані злочином. 6. Вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в

викликаного неправомірними або моральними діями потерпілого,

8. Вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності.

9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднання з вчиненням злочину у випадках, передбачених „Кримінальним кодексом України” тощо.

матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного.

7. Вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

8. Вчинення злочину з особливою жорстокістю.

9. Вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів тощо.

За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбаченому „Кримінальним кодексом України”.

Запитання для самоконтролю:

1. Поняття та види суб'єкта злочину.
2. Ознаки суб'єкта злочину.
3. Поняття осудності та неосудності.
4. Поняття та елементи суб'єктивної сторони.
5. Поняття вини та її форми.

Рекомендовані джерела

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III від 07.12.1984 № 8073-X
3. Мирошниченко В., Каменский Д. Правознавство. Навчальний посібник К.: Центр навчальної літератури, 2018. -288с.
4. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одінцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) - К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.
5. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.

Перелік літератури з дисципліни «Правознавство»

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III від 07.12.1984 № 8073-X
4. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV
7. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV
8. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII
9. Закон України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР
10. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VII
11. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII
12. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст.502.
13. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст.429
14. Чижмарь К.І., Лавринович О.В. Конституція України. Науково-практичний коментар _-К.:Право, 2018. -290 с.
15. Дзера О.В. Правознавство. Підручник -К.:Юрінком Інтер, 2017. - 324 с.
16. С. Кравчук, Алла Герц Правознавство. Підручник К.:Кондор, 2018. -280 с.
17. Мирошниченко В., Каменский Д. Правознавство. Навчальний посібник К.:Центр навчальної літератури, 2018. -288с.
18. Дрожжина С.В. , Шульженко І.В., Одінцова О.О.Правознавство: практикум. Навчальний посібник для ВНЗ (рекомендовано МОН України) -К.:Юрінком Інтер, 2017. - 326 с.
19. Молдован В.В. Правознавство. Навчальний посібник рекомендовано МОН України, ЦУЛ, 2018. -184с.
20. Чепуренко Я.О.Інформаційний простір України: Словник-довідник законодавчих термінів: довідково-навчальне видання Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К. : Освіта України,2008. – 544 с.
21. Алмаші І.М., Алмаші М.М., Белюга А.В. Конституційне право України. Підручник. Видання 9-е, перероблене та доповнене - Видавничий дім "Гельветика", 2018. -462с.